

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ

Таърифи адаб

ТОШКЕНТ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ХАЛҚ МЕРОСИ НАШРИЁТИ
2004

Абдулла Қодирий. /Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Ҳондамир Қодирий/. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти, 2004. — 32 б.

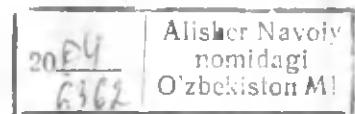
Бу мўъжазгина тўплам Абдулла Қодирий шахсияти ва ижодини янада мукаммалроқ тушунишимизга катта ёрдам беради. Шунингдек, у адабнинг таланти ва ижод маҳорати сирларини ўрганишда тадқиқотчиларга ва кенг китобхонлар оммасига муҳим манба бўлиб хизмат қиласи деган умиддамиз. Ушбу тўплам адиб таваллудининг 110 йиллигига бағишиланади.

ББК 83.3(5y)

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Ҳондамир Қодирий.

Тақризчи: Асқар Мусақулов, филология фанлари доктори.

30338
10
Og4

W

СЎЗ БОШИ ҲРДИДА

Абдулла Қодирий — Жулқунбой 1894 йилнинг баҳорида Тошкент шаҳри Бешёғоч даҳа, тўртинчи Эшонгузар маҳалласида дунёга келди. Отаси Қодир бобо йигитлик чоғларида хонларга сарбозлик ҳамда савдо билан шуғулланган, кейинчалик, кексайгач, боғбонлик қилиб кун кечирган. Онаси Жосият биби уй бекаси бўлганлар.

Қодирий ўз таржима ҳолида шундай ёзади: «Боша бой оиласда туғулдимми ёки камбагал оиласдими, албатта билмадим. Аммо ёшим етти — саккизга еткач, қорним ошка тўймаганидан, устим тузукроқ кийим кўрмаганидан аниқ билдимки, беш жоннинг томоги фақат саксон ёшлиқ бир чол отамнинг меҳнатидан, 1300 саржин боғнинг етишдируб берадурған ҳосилидан кеяр экан. Агар баҳор ёмон келуб, боғ мевалари оғатка учраб қолса, биз ҳам очлиқка дуч келиб, қиши билан жонврашиб чиқар эканмиз...»

Бинобарин, ёзувчининг ёшлиқ йиллари хийла аянчили кечади, эски мактабларда бошланғич билим олиш ҳам тартибли бўлмайди. Шунга қарамай, Қодирийнинг билимга, адабиётга қизиқиши асло сўнмайди. Кейинчалик — 1908 йили Тошкентда рус-тузем мактаби очилгач, унда ўқиб, билимлардан бирмунча кўпроқ хабардор бўлади. 1912 йили рус-тузем мактабини аъло баҳолар билан битиради ҳамда Тошкент генерал-губернатори Самсоновнинг кумуш соат билан тақдирлашига сазовор бўлади.

Мактабни тугатгач, мануфактура билан савдо қилювчи бир бойнинг дўконида приказчик (мирза) бўлиб ишлайди ва бир қатор зиёллар билан танишади. Ўз билимини ошириш учун Кўкалдош, Абулқосимхон мадрасаларида таҳсил олади ва шу орада дунёда матбуот, газета, журнал деган гаплар борлигини эншитиб, уларга хабар, мақолалар ёзиб юриш ҳаваси туғилади. Ёш ёзувчининг ижодий фаолияти ана шу йўсин бошланади.

Абдулла Қодирийнинг ижоди тез камоқ топди. 1914—16 йиллар мобайнида «Бахтсиз күёв», «Жувонбоз», «Улоқда», «Жинлар базми» каби қатор жисддий, бадиий жиҳатдан пишиқ асарларни яратди.

Абдулла Қодирий 1917 йил феврал инқилобидан сўнг оддий ҳалқ милициясига, орадан бир ой ўтиб, Тошкентнинг Эски Жўва даҳасида очилган озиқ-овқат қўймитасига мирза бўлиб ишга киради. Сўнг фаол матбуотчи бўлиб ишлайди. Тошкентда чиқкан «Иштирокиён», «РосТА» (ўзбекча) газетагарида адабий ходим, мухбир бўлиб фаолият кўрсатади.

Абдулла Қодирий «Муштум» журналини ўргаклаб, бешигини тебратган адиллардан. Журналнинг I-сони 1923 йил 13 февралда чиқди. Унинг биринчи саҳифасини Жулқунбой «Муштум таърифида» сарлавҳали мақоласи билан бошлаб берган эди. Унда ҳажв журналининг дастури

белгилаб берилди. Айтишларича, «Муштум» деган номни ҳам Абдулла Қодирий топиб қўйган экан.

У кишининг «Калвак Маҳзумнинг хотира дафтаридан», «Тошпўлат тажсанг нима дейди?» ва бошқа ҳажвий ҳикоялари билан журнални бир неча йил жонлантирган муаллиф эканликларига иқрор бўламиз.

1924 йилда Абдулла Қодирий Москвага бориб, Валерий Брюсов номидаги собиқ Иттифоқ Давлат журналистлар институтидаги таҳсил олади. Бир йил ўтгач, ошловий шароит танглигидан Тошкентга қайтиб келади ва «Муштум» журналида штатсиз мухбир бўлиб ишлай бошлади.

Абдулла Қодирий ўзирик ҳикоянавис, фельетончи, мақоланавис бўлиш билан бирга, бадиий қиммати ва тарихий аҳамияти бекиёс замонавий асарлар яратади. Адаб 1917—18 йилларда «Ўткан кунлар» романи учун материал ишғишига киришади. 1922 йилда биринчи ўзбек романининг дастлабки боблари «Инқилоб» журналида босилади. 1925—26 йилларда «Ўткан кунлар» уч бўлим ҳолда китоб бўлиб нашр этилади.

Абдулла Қодирий аввалда мураккаб ҳаёт кечирган, бу мураккабликларни санъаткорона ўрганиб, ўзлаштирган. Табиийки, билим олиш, билим ортириши мутолаасиз бўлмайди. Абдулла Қодирий биринчи галда Шарқ адабиётини мукаммал ўрганган адаб. Шу билан бирга Farb адабиётини ҳам пухта эгаллаган эди. Ана шу икки буюк мактабда олган чуқур билими ва тажрибаларини ўз ижодида моҳирона қўллай олганлиги унинг асарларини севиб ўқилишига омил бўлган бўлса, ажаб эмас. Бу фикрларни Қодирий шундай тасдиқлайди: «Модомики, биз янги даврга оёқ қўйдиқ, бас, биз ҳар бир йўсунда ҳам шу янги даврнинг янгилеклари кетидан эргашамиз ва шунга ўхшаш достончилик, рўмончилик ва ҳикоячиликларда ҳам янгаришга, ҳалқимизни шу замоннинг «Тоҳир — Зухра»лари, «Чор дарвеш»лари, «Фарҳод — Ширин» ва «Баҳромгўр»лари билан танишдиришга ўзимизда мажбурият ҳис этамиз».

Хулоса, Абдулла Қодирий «Ўткан кунлар» романи билан ўзбек адабиёти майдонида янги даврни, янги мактабни бошлаб берди. Унда ҳалқимизнинг онгини оширишга, тарихини тиклашга, ўзбекона ахлоқ-одоблар ва расму удумларни авайлаб асрарига, нафосатини намоён этишга эришиди. Асарларининг ўқишили бўлишига яна бир сабаб — уларнинг омма савиясига қараб ёзилишидир.

1926 йилнинг бошларида «Муштум» журналида Қодирийнинг «Йигинди гаплар» номли ҳажвий мақолалари босилади. Мақола босилгач, Қодирий Ўзбекистон Жиноят Конунлари маҷмуасининг «Раҳбар ходимларни обрўсизлантириш...» моддаси билан қораланади. Уч ойлик маҳбусликдан сўнг унинг иши судга оширилади. Судда Қодирий ўзининг ҳақлигини исботловчи нутқини ўқиб

беради. Натижада чорасиз қолган суд ҳайъати Қодирийни озод этишга мажбур бўлади. Абдулла Қодирий уйига қайтгач, ҳукумат идораларига хизматга бормай, изходга берилади. 1928 йил февраль ойида ўзининг иккинчи романи — «Мехробдан чайён»ни ёзib тугатди. Тарихий мавзуда яратилиб, чин инсоний муҳаббатни тараннум этувчи бу роман ҳам тезда ўзбек хонадонидан, кўнглидан жой олди.

Абдулла Қодирий 1932—34 йиллар мобайнида «Обид кетмон» қиссасини яратди. Бу қисса — шўро замони воқелигини акс эттирувчи асардир. Шу билан бирга, у ўзбек шўро адабиёти тарихида колхоз-қишилоқ ҳаётидан олиб ёзилган тўнгич улкан асар ҳамdir.

Абдулла Қодирий таржима соҳасида ҳам баракали ижод қиласди. Гоголининг «Үйланиш», Чеховнинг «Буқаламун», «Олчазор», гарб ёзувчиларининг «Диний хурофотларга қарши мажмуя» асарларини ва яна бир неча шимий-оммабоп ўқув китобларини русчадан, татарчадан ўзбекчага ўгиради, кўпгина қардош ёзувчи — олимлар билан дўстона алоқада, ижодий ҳамкорликда бўлади. Жумладан, Садриддин Айний билан бир неча бор учрашади. 1932—33 йилларда Алексей Толстой ўз оиласи билан Тошкентга келганда икки марта Қодирийлар оиласида меҳмон бўлади. 1934 йили Қодирий Москвада ёзувчилар ўюшмасининг I съездига делегат бўлиб қатнашиб, Максим Горький билан учрашади.

Абдулла Қодирий «йигит кишига етмиш ҳунар оз»

қабилидаги чинакам қўли гул, қалби қайнот инсондир. Унинг асосий машғулоти ёзувчилик бўлса-да, боғбончилик ва меъморчиликда ҳам ажойиб ҳунарга эга бўлган.

1930-йилларда Қодирий яратган боғ ўртасига шаҳарнинг таниқли усталари қўли билан пишиқ гиштдан икки қаватли шийлон қурилади. Шийлоннинг биринчи қавати қишин-ёзин ҳавоси мӯътадил зал уй бўлиб, иккинчи қавати ўнта гиштин устунлардан иборатдир, унда «қирқ улфат» бемалол жой олади, томи эса қубба шаклида оқ тунука билан чорқирра шаклида ёпилган. Шийлон ана шундай дид билан қурилгани сабаб, эл орасида «Жулқунбой шийлони», «Абдулла Қодирий боғи» деб ном чиқаради. Ўша пайтдаги машҳур олимлар, адаблар, санъаткорлар шу шийлонда ўтилишиб, сұхбатлар, мушоиралар, гурнглар ўюштирганлар.

Машъум 1937-йиллардаги истиббод — Абдулла Қодирий ҳаётига хотима бўлди. Адаб ҳам бошқа зиёлилар сингари тухматга учраб, қамоқقا олинди. «Менга қўйилган айбларни бошдан оёқ рад этаман. Ҳақиқат йўлида ҳеч қандай жазодан, қийноқдан қўрқмайман. Агар отмоқчи бўлсалар кўкрагимни кериб тураман...» деб даъват қиласди. Маълумотларга кўра, Абдулла Қодирий 1938 йил 4 октябрда Тошкентда ўзининг бир қатор маслакдошлари билан қатагон қурбони бўлган. Бироқ Абдулла Қодирий таърифи — адаб, унвони — инсон, севгани — ҳалқ, ҳаёти — абадий зот бўлиб қолгани ҳақиқат.

Хондамир Қодирий

Хақиқат — халқыннан бириңчи бир мартабада иқтисодинни тұзатыш, ундан сүйг чин маърифат беріш, ҳам шұлар аесонға бошқа масалаларни құнишадыр.

Хабибулла Қодирий

ШАҲАР ҲОВЛИМИЗ. ҚОДИРИЙ ИЖОДХОНАДА

Шаҳар ҳовлимиз бирор таноб ерни ишғол қилиб, икки қисмга бүлинген зди: бир қисміда Раҳимберди ва Қудратилла амакиларим туришар, иккінчи қисміда биз яшар здик. Аммо күча зшигимиз биттә зди. Бизнинг ҳовлимиз яна уч қисмга, яъни: ташқари (меҳмонхона), ўрта (биз яшайдиган), ичкари (молхона, ўтихона)ларга бўлинар зди. Яшайдиган ҳовлимиз ўртасида бир туп олма, бир туп нок ўсар, ҳовли тевараги эса ошхона, омборхона, бобом ва бибимлар хонаси, болалар хонаси ва дадамнинг ижодхонаси каби бинолар билан ўралган зди. Ўйларимиз эскича, синч деворли, лой томли, тахта полсиз қурилган зди. Куз келиб шаҳарга кўчиб тушиш вақти етганда шаҳар ҳовлиниң ўзига яраша тайёргарлик ишлари бошланарди. Масалан: кўклам ёмғири билан тизза баравар ўсиб, ёзи билан қовжираб ётган том ўтларини, тўқай каби ҳовли бетини босиб кетган бурғанларни ўриш, тозалаш, том ва девор, рехтларни тузатиш, суваш, оқлаш ва ҳоказо.

Шундай кезларда қўшниларимизда яхши бир одат бўлар зди: то кўчиб тушиб жойлашиб олгунча, олдинроқ келган ёки шаҳарда қолган қўшнилар бир-бирларига меҳрибонлик қилиб, овқат пишириб чиқаришар зди.

Қўшнилар бирин-сирин даладан кўчиб тушадилар, ёзи билан мусичалар кукулашиб ётган ҳовлиларга файз

киради, куз ҳавоси қишига алмалиб, ёмғир кетидан изифирин, изифирин сўнгидан қор дегандек шаҳар ҳаёти бошланади, дадам ниҳоят уй-рўзғор ишларидан хотиржам бўлиб, ижодхонага кирадилар, аста-секин ёзув-чизувга қарайдилар...

Иқлимнинг ўзгаришиданми, ўша кезларда негадир қиши жуда қаттиқ келарди. Қор шу қадар кўп ёғардики, томдан кураб туширилган қорлар ҳовли ва тор кўчаларимизни тўлдириб юборарди, томни кураб, қор ўюмлари устига бемалол сакраб тушаверардик...

Шундай чирсиллаган қиши кезларидан дадам иссиқ сандалда ўтириб «Ўткан кунлар»ни ёзадилар...

Дадамнинг ижодхоналари ўн икки ёғочли, оқланган, кунгай, алоҳида тинч уй бўлиб, эшик, дераза, шип (тоқи)лари оч ҳаво рангга бўялган, токчаларига хитойи кўра, лаган, самовар, чойнак, гулдор патнислар қатор-қатор қўйилган; Коса, пиёла, тақсимчалар қават-қават терилган; тахмонларга хон атлас кўрпа, кўрпача, пар ёстиқлар таҳланган; узун деворга гилам қоқилган; ерга тўшалган бўйра устидан катта гулдор гилам ёзилган уй зди.

Сандал устида даста-даста узун камбар ёзув қофозлари (дадам ўрганишданми, қофоз тақчилигиданми негадир кўпинча шундай камбар қофозга ёзардилар), учлаб тайёрланган ўнлаб сиёҳ қаламлар, пачкалаб «Эпоха» попироси ёки тамаки, гугурт, кулдон турар зди. Қофоз тагига қўйиб ёзиш учун эса қора, қалин муқовали катта журналдафтар бўларди.

Дадам сафарга, саёҳатга, сайлга борсалар, шу дафтар ичига қофоз-қалам солиб ола кетардилар. Дафтар ичиди, негадир тартиб билан рақамланган жуда кўп юпқа қофоз бўларди. Бу қофозларни биз «хитой қофоз» деб атардик. Қачон мен варрак ясагим келса, шу қофоздан бир-иккитасини тилаб олардим. Дадам ижодхоналарини озода, тартибли бўлишини хоҳлар, ҳатто токчада ўринсиз ёки қийшиқ турган буюм ҳам у кишига халал бергандек, фашига теккандек туюлар зди. Масалан, бир гал ижод чоғида қандайдир иш билан хоналарига кирганимда «ҳов анави токчада қийшиқ турган чойнакни тўғрилаб қўй», деб менга буюрганлари ёдимда...

Ташкент шаҳар Бешёғоч даҳа Эшонгузар махалласидаги ҳовли. 1894 йилнинг баҳорида мана шу ҳовлида Абдулла Қодирий тутиди. Шу ҳовлида «Ўткан кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романлари ёзилди.

Дадамнинг ижодий ишлари сандалга ўтирган кундан бошлаб, дарҳол силлиқ юришиб кетавермас эди, албатта. Ёзи билан ёзмай қаламдан чиқиб қолган кўл бирдан ўз изига тушмай ёзувчини бир неча кун қийнар эди. Сандалга тирсакланиб қўлларида қалам, ўлланиб ўтириб-ўтириб биринчи кун ярим қофоз ёзсалар — ёзар, бўлмаса йўқ, ўринларидан туриб кетар ва ҳовлига чиқиб юмуш қилиб юрган ойимга «қўл қаламдан чиқиб қолибди», деб кулар эдилар. Аммо ўзларини зўрлаб ёзув курсига қайта-қайта ўтираверар, иккинчи кун яна ярим қофоз, учинчى кун бир қофоз, сўнгги кунларда икки, уч қофоз... шу тариқа аста иш юришиб кетарди.

У киши иш чогида гўё ташқаридаги бирор шарпага қулоқ солгандай, чақнаган ўткир кўзларини узоқ бир нуқтага тикиб, бутун кучини фикрлашга йўналтирган каби жиддий, ўйчан ўтирас ва ўқтин — ўқтин қуишиб келган фикр тўлқинларини тезроқ қофозга тушириб қолиш учун шошилар эдилар. У киши шу қадар тез ва шахт билан ёзардиларки, ёзиш суръати стенограф тезлигига эди десам, балки муболага бўлмас. Қаламнинг қофоз узра юришини, «тўқ-тўқ» нуқта уришларини

эшик очиқ бўлса, кўшни хонадан ёки очиқ дераза орқали ҳовлидан бемалол эшитиш мумкин эди.

Бундай шиддат билан ишлаш бир-икки абзац ёки баъзан бир-икки — уч қофоз тўлгунча тўхтовсиз давом этар, сўнг гўё кучли курашдан чарчаган каби бир неча дақиқа ўлланиб дам олар, чекар, аччиқ-аччиқ чой ичар, курси устидаги мева-чевалардан тотинар ва хаёл суриб яна ёзувга киришардилар, баъзан мен дадам билан жуда сўзлашгим келиб қолса, секин эшикни очиб мўралардим. У киши менга эътиборсиз ёзаверардилар, мен бўлсан қараб тураверардим. Ниҳоят, ёзувни бир ерга етказардилар-да:

— Хўш, нега келдинг? — деб сўрардилар.

— Ўзим...

— Кел, ўтирас, деб чақирадилар. Сандал устидаги апелсин, олма, қора майиз, ёнгоқ магизларидан едириб бир оз «сухбат»лашардилар-да, чиқариб юборар ёки «Муштум» журналини бериб, жим томоша қилиб ўтиришни буюрар эдилар.

У киши баракали ижод қилган кунлари иш охирида қофозларни санаб кўриб «буғун ҳосил дуруст», деб кулиб қўярдилар.

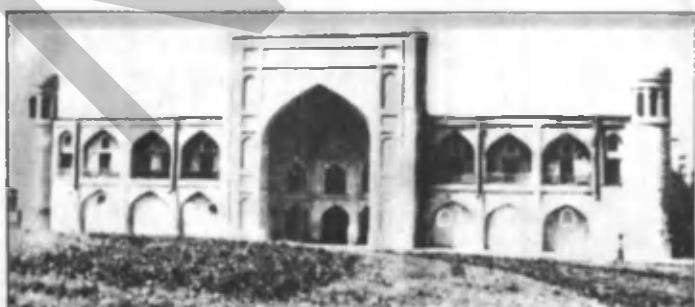
Акмал Акромов

МАКТАБДА

1912 йил. Абдулла Қодирий мадраса талабаси

Қодирий ёшлигига Самарқанд дарбоза маҳалласида очилган янги усулдаги рус-тузем мактабида, сўнгра Абулқосимхон ва Кўкалдош мадрасаларида билим олди.

Ташкентнинг Бешёғоч даҳасидаги Абулқосимхон мадрасаси

Менинг отам савдо билан шуғулланарди. 1906 йил бўлса керак, бўш ётган болаҳоналик ташқари ҳовлимизда (Илига минг сўм ижара тўлаш, уй таъмирини ўзимиз қилиб бериш шарти билан) ерли ҳалқ болалари учун «Русско-туземная школа» (рус тақлидидаги бошланғич мактаб) очилди. Очилиш маросимига Тошкент генерал-губернатори Самсонов қатнашди. Мактаб очилишга очилди-ю, талаба йиғиш онсон бўлмади. «Ўрис бўлиб кетади», деб кўл отоналар болаларини бизнинг мактабга юбормас, юборганларни «ўғлингни ўрис қилмоқчимисан», деб койишар, айнатишар эди. Шу сабабли мактабимизда дастлабки йилларда талабалар жуда оз, борлари ҳам бири келиб, бири кетиб, тез-тез ўзгариб турар эди. Иккинчи ёқдан маҳалладагилар «Ўида ўрис мактаб очиб берди», деб дадамдан хафа бўлишар эди.

Мактабимиз тўрт йил муддатли бўлиб, иккитагина ўқитувчимиз бор эди. Бири Алижон исмли домла бўлиб, бу киши диний дарслар, тажвид (Куръонни ўқиши қоидалари), форс тили ва ҳусниҳат ўргатар эди. Иккинчиси, Леонид Дмитриевич Пудовкин исмли домла эди, буниси рус тили қоидаси, сўзлаш, ҳусниҳат ва илми ҳисоб ўргатар эди. Мактабнинг асосий вазифаси ерли ҳалқлардан русча ёзув-чизувни билувчи, фасиҳ (реторик) сўзлаша оловчи приказчик (бойлар дўконида савдо қилиш учун) ва таржимон идора ходимлари этишитириб чиқариш эди.

Абдулла иккимиз бир партада тўрт йил ўтириб, мунтазам илм олдик. У вақтларда мен Абдулланинг ёзувчиликка бўлган ҳавасини, қобилиятини пайқа-

Рус-тузем мактабининг ўқитувчилари: Алижон
домла Ражаб ўғли — диний илмлардан, араб ва
форс тилидан, Леонид Дмитриевич Пудовкин
— рус тили қоидаси, сўзлаш, хусниҳат ва илми
хисобдан дарс берган.

маганман. Аммо Абдулла дарсларда илғор ва ёшлиқдан меҳнаткаш эди. У ўқишдан бўшаган ва таътил кезларида қариб қолган отаси ёнида боғ ишларига қарашар, Раҳимберди акаси билан васса бозорига тушиб, тоқи йўнишар эди. Баъзан дарс чоғида у «буни қара, Акмал», деб меҳнатдан қавариб қадоқ бўлиб кетган қўлларини менга кўрсатар эди.

Султон Содиков

ШИРКАТДА

Инқилобнинг биринчи йили фирмaga янги кирган кезларим эди. У чоқларда Тошкентда гадо, қаландар, маддоҳлар кўп бўларди. Улар куни билан бозорларни тентиб, ҳазрати Фавсил Аъзам, Баҳовуддин номларини талқин қилиб, нон, пул, мева-чева йигар эдилар-да, Ҳожимбемалолнинг такиясида (Чорсудаги эски ҳаммом орқасида) тўпланишиб жами bemazaliklarни қилиб ўтиришарди, на оила ғамини ер, на сиёсатни тушунар, на дунёда нима бўлаётганини билар эдилар. Эски шаҳар фирма кўмитаси менга ана шундай бекорчи дайдиларни йўқотиш, уларни ишга ўргатишни топширган эди...

Бир куни атайлаб мулла Абдуллани бошлаб, шу такияга кирдим. Чой чақириб, Абдулла билан сўзланишиб ўтиридим. Гадой, қаландар, маддоҳлар таряқ — кўкнор ичар, иккинчиси наша чекар, яна бириси оғзига келганни ўтлаб, ҳангома сўқир эди. Мен уларни кўрсатиб мулла Абдуллага:

— Бу бекорчи сабилларни йўқотиш керак, ишга жойлаш керак, — дедим.

1922 йил. Абдулла Қодирий
ўғли Ҳабибулла билан

«Биз жасорат сўрар эдик. Лекин бериш қаерда — жасоратимизнинг қолган-қутқанини ҳам олмоқ муддаосида эдилар. Биз сўз эркинлиги сўрар эдик. Лекин тилимизни тек-туғидан кесмоқчи эдилар. Жасорат биткан эди, тил кесилган эди... Юрагимиздаги бир оз умидни истисно қилганда бошқа нарсалар юлиниб-юлқинган эди...»

Ниҳоят: фиғон ва нолаларимиз арши аъмоларга етканда умидимиз қуёши истиқбол туғди. Жасорат бўғмагарларининг оёғлари осмондан, тил қассобларининг манфур гавдалари жаҳднам тегидан келди.

Истиқболдан биз бошлиқча жасорат олдиқ. Сўз эркинлиги олдиқ. Чиндан ҳам буюк истиқболнинг бизга берган емиши жасорат эмасми эди!..»

«Жасорат айб эмас!» ЖУЛҚУНБОЙ. 1922 йил, 1 июл.

— Кошкى эди, — деди Абдулла, — йўқотилса катта иш бўларди, илож қани?

— Ширкат (артел) очамиз, уларни ишга тортамиз, ёрдам берасан... — дедим.

Абдулла кўнди. Чорсу билан Эски намозгоҳ ўртасидаги жарликда Боқижонбойнинг пахта заводи бўлар (Боқижонбой инқилобдан кейин заводни ташлаб кетган) эди. Ана шу заводни наматчилик ширкатига айлантиридик. Мен раис, Абдулла саркотиб бўлиб иш бошладик. Ҳар куни икковимиз Ҳожибемалолнинг такиясига тушиб ҳалиги бекорчи гадо-қаландарларни ишга ундаймиз, ташвиқот қиласиз, Абдулла бўлса эълон ёзди, Қўлида қоғоз-қалам ишга борадиганларни рўйхат қилади...

Шундай қилиб, ширкатимиз бошда бир оз ривож топмай турса ҳам, кейинчалик жуда гуруллаб кетди. Даромад дуруст бўлгани учун улар бир-бирини «тортиб» кела бошладилар. Кўп гадо, қаландар, маддоҳлар ўз ҳунарларини тарк қилиб, ширкатда ишлаб кетдилар. Ширкатимиз янги барпо бўлган давлатимизга ҳам яхши фойда берди. Ҳукумат аскарларининг отларига тўқим тайёрлаш учун намат зарур эди...

Инқилоб йилларида ходимлар оз, Абдуллага ўхшашиб ўқиш, битиш, русчага чечанлар ҳамма ерда етишмас эди, шу важдан Абдулла мен билан уч-тўрт ой ишлагач, бошқа юмушга чақириб олинди ва мен ҳам бир-икки йил шу ширкатда ишлагач, Фарғона област фирқа комитетига тайинланиб кетдим...

Обидқори Каримов

«ЖУЛҚУНБОЙ ГАП ЁЗИПТИМИ?»

1919—1920 йиллар бўлса керак, Тошкентда «РосТА» газетаси чиқар эди. Сиёсий, ижтимоий, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган бу газета босмахонада йирик араб имлосида бир ёқлама босилиб, негадир дўёнконларда сотилмас, кўча-кўй бурилиш жойларга, масжит дарбозаларига ёпиштириб қўйилар, йўловчилар тўхтаб ўқиб ўтар эдилар. Абдулла Қодирий — Жулқунбой шу чоқлардаёқ танилган ёзувчи, «РосТА»да унинг қизиқ-қизиқ мақола, фелетўнлари босилиб турар эди.

Қодирийнинг танқидий, сиёсий, адабий аҳамиятга эга бўлган мақолалари мазмундорлиги, равонлиги, ҳаётйлиги билан кўнгилга тез ўтирад, шу

жиҳатдан у бошқалардан кескин ажralиб турар, халқ тарафидан севиб ўқилар эди. Мен ўша вақтларда бир намозхон, ўқитувчи йигит эдим. Тўғрисини айттанды, Қодирий ёзган ана шу тиниқ, ажойиб фикр-мулоҳазалар, дастлабки вақтларда менинг дунё-қарашимнинг ўзгаришига зўр таъсири кўрсатган десам муболага бўлмайди.

Отам — Каримқори руҳоний киши эдилар: ўзлари Кесаккўргон маҳалламизнинг имоми бўлган бўлсалар ҳам тараққийпарвар, очиқ фикрли, намозга чиқканларида масжит дарбозасига ёпиштирилган «РосТА» газетасини кўзойннак тақиб ўқир ва бошқаларга ҳам

ўқиб эшилтирад эдилар. Баъзан менга: «Бу Жулқунинг қурғур, зап тутилмаган қизиқ гапларни топиб ёзади-да, ўзи қозоқми?» дердилар. Гоҳо қарилекдан намозга чиқа олмаган вақтларида хумор қилиб сўрадилар:

— Обидқори, бугун масжидга янги газет ёпиштирибдиларми?

— Ҳа.

— Жулқунбой гап ёзибдими?

Мен газетанинг мазмунини баён қилиб берар эдим, у киши завқланиб тинглар эдилар...

«1913 йилда «Садойи Туркистон», «Самарқанд», «Оина» газеталарига менда гап ёзив юриш фикри уйғонди... «Падаркуш» пеъсаси таъсирида «Баҳтсиз қўёв» деган театр китобини ёзив юборғанимни ўзим ҳам пайқамай қолдим. «Жувонбоз» отлиқ ҳикояни ёзив, ношир топилмаганидан ўзим нашр қилиб юбордим. Энди чин мусанииф бўлдимов деб қувонар эдим».

Абдулла Қодирий «Таржима ҳол», 1926 йил

ЖАСОРАТЛИ АДИБ

«Муштум» журнали Абдулла Қодирий билан Фози Юнус томонидан 1923 йил феврал ойида ташкил топиб чиқди. Журналнинг 1-сонига бош мақола ёзган ҳам Абдулла Қодирий бўлди. Абдулла Қодирий ҳар нарсага танқидий назар билан қарап, хурофот, билъятларга ғоятда қарши эди. Унинг ҳар бир сўзидан ҳажвий ифода анқиб турар эди. Ғоятда жасоратли, ўз сўзида устивор ва барқарор, ғоятда заковатли эди. Ўрни келгандা юқори даражадаги кишиларни ҳам танқид қилишдан чўчимас эди.

У ҳар бир образнинг ўзига яраша сўз танлай билар, ким тўғрисида ёзадиган бўлса (масалан, «Калвак маҳзум», «Тошпўлат тажант») худди ўша шахснинг ўзи бўлиб кетар эди. Бунинг учун ўша типдаги кишиларнинг бутун ички сирларидан огоҳ бўлиш керак, албатта. Фавқулодда заковатга ва жасоратга эга бўлган бу ёзувчи мазкур типдаги шахслар орасида юриб, ҳар бириси билан сұхбатлашишдан тортина масди: катта амалдорлар билан ҳам, уламо-муллалар билан ҳам, бориб турган қиморбоз, беданавоз, чапанилар билан ҳам, зўр ўғрилар билан ҳам, эшонлар, муридлар, сўфийлар, дарвешлар, қаландарлар билан ҳам, кўкнори ва бангилар билан ҳам гаплашаверади.

1923 йилнинг феврал ойида «Муштум» журналининг нашр этилиши узбек матбуоти тарихида унунтилмас воқеа бўлди. Журнал асосчиларидан бири Абдулла Қодирий «Муштум таърифида» номли мақоласи билан журналнинг биринчи саҳифасини очиб берди.

1924 йил. Ўтирганлар (чапдан ўнгга) Комилжон Алимов, Абдулла Қодирий, Шокиржон Раҳимий, Қаюм Рамозон ва бошқалар.

«... Биз ҳақиқат ўтигининг учқунимиз, биз тескариликнинг, капиталикнинг, эгриликнинг душманидирмиз, биз риоясизлик, андишасизлик, ошна-оғайниларни сийламаслиқ ҳунарининг энг авжидат турдикимиз...»

«Матбуот куни». Жулқунбой, «Муштум», 1924 йил, 2-сон.

Халқ унинг асарларини ғоятда қизиқиб ва севиб ўқир, янги асари босилиб чиқишини орзиқиб кутар эди. Босилиб, дўконларга чиқиши билан минг-минг узбек, тоҷик, қозоқ, қирғиз ва татарлар навбатга тизилишар эди.

У бир мақола ёки ҳикояни ёзишга ўтирганда, ўшани ёзиб тутатмасдан ўрнидан туриб кетмас, баъзан узун кечалари ёзавериб тонг оттириб юборар эди. Бу аҳволини мен унинг ўз сўзларидан англар эдим.

Абдулла Қодирийнинг ўзбек адабиётига хизматлари беназир бўлиб, фавқулодда маҳоратли, жасоратли ва заковатли бир адид эди.

МУШТУМ

(Хабибулла Қодирий хотираларидан)

Албатта, «Муштум» журнали ташкил бўлиб чиқа бошлаган кунлариданоқ дарҳол ривож топиб кета қолмайди. Ҳали газета-журнал ўқишига одатланмаган халқ уни дарҳол тушунмайди, қадрламайди, ҳатто бой, эшон, мутаассиб кимсалар «Муштум» ўқишини тақиқлайдилар. Биринчи вақтларда уч—беш минг нусха босилган «Муштум» сотилмай дўконларда чанг босиб ётади. Бундай ҳол «Муштум»чиларни чандон ўйлашга мажбур қиласди, олдиларига жиддий, муҳим вазифа қўяди: қандай бўлмасин «Муштум» сифатини ҳар жиҳатдан яхшилаш, ўқувчилар оммасини жалб қилиш лозим эди. Бироқ, биринчи вақтларда «Муштум» ёзишғувчилари ҳали жуда оз, борлари ҳам талабга жавоб берарли эмас эди. Бинобарин, барча қийинчилик асосан икки кимсага — Жулқунбой билан Фози Юнус устига тушади. Улар бир томондан ўз тажриба-маҳоратларини ошириш, «Муштум»боп янги янги асарлар яратиб журналхонларни мамнун қилиш устида қайғурсалар, иккинчи ёқдан, ўзгаларнинг хом материалларига ишлов бериш, тузатиш билан ҳам жиддий банд бўладилар.

Қодирий «Ёзишғучиларимизга» номли мақолаларида ҳажвчилик сирлари, танқидчилик шартлари, кулги йўллари хусусида сўзлаб журналга мақолалар ёзиб юборувчи қаламкашларга ўгит берадилар, ўз асарларидан мисол келтириб таҳлил қиласидар, ёзишғучиларни «Муштум»да янада фаолроқ қатнашиб туришга даъват этадилар:

«Муштум» ўзининг ёзишғучиларининг самимиyтини, дардини яхши биладир. Чунки дард бўлмаса, самимият бўлмаса биз подачини қўлида калтаги билан

1924 йил. Абдулла Қодирийнинг «Муштум» журналидаги сафдошлари: 1. «Муштум» журналининг масъуль мұхаррири Фози Юнус. 2. Абдулла Қодирий — Жулқунбой. 3. Абдулҳамид Сулеймон — Чўллон. 4. Акром Усмоний. 5. Мусаввир Иоган Туля

Каландар, Туляя ва Жулқунбой унга мураббий бўдиб келдилар.

кўрмас эдик... Бундан сўнг «Муштум»ни кичкина қилиб чиқариладир. Аммо сиз сифмай қолишидан қўрқмай ёзғанларингизни бизга йўллай берингиз. Ёзишгучи сўфиларимизда ҳунар бўлса, хонақоҳ ҳеч бир вақт торлик қилас. «Муштум» эскича ўғирлиқ, жаҳолат, залолат ва файрилар билан курашини давом эттиради. Бироқ, мундан сўнг ул тилга — санаътка, адабка риоясини том қилиб қўлидан келганча ўш талантларни шу доирада ўсдиришка тиришадир...

Шундай қилиб, Қодирийнинг машҳур «Калвак маҳзумнинг хотира дафтари»дан, «Тошпўлат тажанг нима дейди?», «Шарвон хола нима дейди?», «Эшонларимиз», «Тошканд бойлари» каби қатор ҳажвий асарлар туркуми яратила бошлийдики, бу асарларни «Муштум»хонлар писанд қиласидар, завқ билан ўқийдилар, давомини кутадилар. Шу йўсин «Муштум» журнали «қизиди», ўқувчилар сони оша боради, нусхаси

ҳам кўпаяди, ҳалқ «Муштум»нинг чиқишини орзиқиб кутадиган бўлади.

«Муштум»нинг биринчи вақтларда шуҳрат қозонишига Қодирийнинг қанчалик ҳисса қўшганлигини ўша вақтларда босилган бъзи мақолалардаги шу қисқа сатрлардан ҳам англаш мумкин:

«Фарғона» газетасининг 1924 йил 181-сонида журналист Лутфулла Олимий ўзининг «Ҳажвият майдонида» номли мақоласида «Муштум»нинг топган эътибори ва кўп тарқалиши Жулқунбойнинг ўткир қалами биландир» деб таъкидлаб ўтади.

«Муштум»нинг 1924 йил 4-сонида Қодирий суратини шарж (ўртоқлик ҳазили) қилиб чизилиб, сурат тагида «фелетўнлар қироли — Жулқунбой — Абдулла Қодирий — кулдуриб йиглатадир, йиглатиб кулдурадир», деб ёзишади.

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1925 йил 116-сонида бир неча ёзувчиларга қарата ёзилган матбуот ҳазилида Қодирийга ҳам бир шарж тўқилади: «Жулқунбой, ҳаммани уриб қулоғини қилдинг кар...» деб ўтилади.

«Муштум» журнали танқидда шундай мақомга Эришдики, душманлари муштумчиларга ҳар қадамда шикаст беришдан тоймайдилар. Қодирий уларга қарши ўз мақоласида шундай ёзди: «Тошкандинг эски, хасис, мурдор бойларидан машҳур Бешболабойлар борку... улар жуда ҳозир чулдираб юрубдиirlар. Уларниң қиласиган иши иўқми, билмадим, кишининг қўлида «Муштум» журнали кўрсалар қутирган итдек кўзлари чақнаб, муштлаша кетар эканлар... Почек! Сизни деб бошқалар ўлиб кетмасинлар тагин!..»

«Муштум», 1924 йил, 23-сон.

МОСКВАДА

Ўша йилларда Москвага кўпгина ўзбек зиёлилари, раҳбар ходимлар ўқишга ва билим оширишга боргандилар.

Улар орасида ўша вақтда «Қизил Ўзбекистон» газетаси ва «Муштум» журналларида муҳаррирлик қилган Комилжон Алимов ҳам бўлган. Комилжон Алимов дадам билан бирга ўқиб, аввал ёнма-ён, кейин бир ҳужрада (квартира)да яшаган. Алимовнинг рафиқаси Ҳайриниса Ҳакимова (1901 йилда туғилган) ўша йилларда Москвада бўлган чоғларини хотирлаб шундай ҳикоя киласи:

«Ёз ойлари эди. Ўртогим Комилжон Москвага ўқишга борадиган бўлди-да, мени бирга ола кетди. Москвада биз кўп қаватли зўр бир бинода кўндиқ. Бинонинг биринчи қавати узун коридор, икки томони қатор ҳужра хоналар эди. Шу ҳужралардан бирида биз турардик, ёнимиздаги ҳужрада эса Жулқунбой яшардилар.

Мен Жулқунбойни авваллари кўрмаган, эшитмаган эдим. Гарчи ёнма-ён турсак ҳам бошида бир неча кун

у кишидан (умуман эркаклардан) қочиб юрдим. Кейин ўртогим мени эркаклардан қочмасликка буюди. Шундан сўнг уйимизга Ақмал Икромов, Мирмуҳсин Шермуҳаммадов, Абдулҳай Тожиев, Мұхиддинқори Ёқубов (булар ҳам Москвага ўқишга боришиган), Жулқунбой ва бошқа шу каби тошкентликлар баъзан йиғилишиб ош қилишиб, сұхбатлашиб кетадиган бўлишиди.

Жулқунбой вазмин, тортинчоқ, бўш вақтларида доим ҳужраларида ёзиб-чизиб ўтирад эдилар. Бир куни мен нимадир иш билан ҳужраларига кирсам, у киши кир ювар эдилар... Эркак кишининг кир ювиши менга жуда ғалати туюлди ва ачиниб, ўртогим орқали айттириб, кирларини юваб берадиган, хоналарини тозалаб қўядиган бўлдим ва кейин-кейин овқатларини ҳам пишириб, бирга таомланадиган бўлдик. Биз Тошкентдан қозон-товоқ, мош, гуруч ғамлаб ола келган эдик. Жулқунбой кўпинча: «Мошқичири қилинг, келинойи» деб, илтимос қиласи эдилар...»

Абдулла Қодирий маҳалладоши Низомиддин мулла
Хусайн ўғли билан. Москва, 1925 йил

Абдулла Қодирий 1924 йилнинг ёзида Москвадан «Муштум» журналига хатлар ёзib турди. «Муштум!» Ҳузурингдан чиқар чогимда менга берган ваколатинг ҳамон бўйнимда тумордир. Бироқ, сипоришингни қайси йўсун билан бажаришка ҳайронман. Чунки Масковнинг барча ишлари олипта, санга ярарлик ерини тутиб бериш қийин: кўз тиниб бош айланган, мия ишламайдир... Сўзни нимадан бошлаб ёшига ҳайронман: «Масковнинг миризакирон чиллакилари»нинг савдоси билан умргузаронлиқ қилучи батъи бир ўқутучиларимизнинг «бира бит, бити сирка» бўлолмаганидан ёзайми, ундан бунга савдо-сотик учун келиб, қаёқдаги тутуриксиз шилингпоча гўзаллардан шатта еб Масков кўчаларида саланглашиб юрган коммерсант акаларимизнинг ҳаётидан ёзайми? Ҳар ҳолда миям ўзимга келгунча кутиб турчи...»

«Муштум», 1924 йил, 7(26)-сон

ТОШПУЛАТ ТАЖАНГ...

(Ҳабибулла Қодирий хотираларидан)

Китобхонлар эътиборига сазовор бўлган Абдулла Қодирий асарларидан яна бири «Тошпӯлат тажанг нима дейли?» ҳажвиясидир. Бу асар ҳам 1924-27 йиллар орасида «Муштум» ҳамда «Қизил Ўзбекистон» газетаси саҳифаларида давомли босилган.

«Тошпӯлат тажанг...» ҳам «Калвак маҳзум» каби қаҳрамон тилидан ёзилган бўлса ҳам мавзу эътибори билан тамоман ўзгачадир. Бу асар услубан на қисса, очеркка ва на ҳикоя, новеллага ўхшайди. У чапанилар ҳаётидан ёзилган қандайдир ўзига хос кулги — ҳангома.

Тошпӯлат, ёзувчининг ўз таъбирича, «Ишсиз, бири бит, бити сирка бўлмаган ва шу фақирлик орқасида ўғрилик ва фаҳшият денгизида сузиб, тажангланган холис бир чапанидир». У саводсиз, тарбиясиз, меҳнатга бўйни ёр бермаган; одам ўлдиришдан тортиб ҳамма ёмонликларни қилиб кўрган қиморвоз, беданавоз, ичкилиkbоз, нашавоз бир шахс.

Иккинчи ёқдан Тошпӯлатда чапаниларга хос мардлик ва камбағалпарварлик сезилади. У қандайдир ҳақиқат излагандай бўлади. Ўзининг тутал содда фикрлари ва холисона ҳақ гаплари билан жамиятдаги баъзи шахсларнинг ножӯя ҳаракатларини, қилмишларини очади ва ўкувчини кулдира боради...

1968 йилнинг қиши эди, «Тошпӯлат...» ҳангомасига доир шундай қизиқ бир учрашув бўлган:

Бир кун мен Тошкентдаги 10-шаҳар касалхонасида навбатчи бўлдим-да, беморлардан ҳол сўрагани, кечки пайт бўлмаларни айланиб юрдим. Дард чекиб ётган bemорларга докторнинг икки оғиз ширин сўзи ёки енгил мутоябаси ҳам зўр эм ҳисобланади... Бўлмалардан бирита кириб, аҳвол сўраб, бир bemор танишим билан «икки оғиз» кулишиб чиқарканман, эшик ёнидаги каравотта ўтирган нотаниш бир bemор менга:

— Доктор, тўхтанг! — деди.

Мен тўхтадим, bemор мени ўз ёнига ўтиришга ишора қилди. Ўтиридим. У оғир касалга ўхшамас, етмишетмиш беш ёшли, юзлари чечак изли, тилла тишли, оғзин, бўйдор киши эди.

— Анави киши билан сұхбатингиздан пайқадим... — деди bemор менга, — сиз, Жулқунбойнинг ўслимисиз?

— Ҳа, амак, — дедим.

Bemор негадир бир оз хаёл сурисиб қолди ва бош чайқаб ўзича кулиб қўйди. Мен унинг қандайдир жиддий гапи борлигини пайқадим ва «хўш» дегандай унга қарадим. Bemор қўлларини каравот четларига тираб бир оз кучлангандай бўлди ва яна кулди:

Абдулла Қодирий танқиднинг хосияти ҳақида шуцдай дейди: «Матбуотгагина эмас, ҳаётнинг ҳар бир кўчасига кириб юргучи ва аксар ўз сўзини ўтказгучи «танқид» отлиқ чапанинома бир маҳлук бор. Бу маҳлукнинг холиқи ҳаётнинг ўзи ва лекин отасига йўлбошлиқ қиласадир. Чунки ҳаётнинг узоқ муддатлик тажрибалари ва аксар хатолари ана шу ўз сўзлик, аччиғ тиллик нафсоният, гараз ва шахсият отириларидан тоза «танқид» маҳдумни тутдиргандир. Ҳаётни янгидан-янги муваффақиятларга судрагучи, маърифат деган муаммонинг қалиди, маданият дунёсининг бешиги ана шу «танқид»дир».

— Отанғиз бир вақт газетада мени роса болғанларда...

Мен ҳайрон бўлдим.

— Қандай?

1924—1925 йилларда мен молияда налогбоши — инспектор бўлиб ишлаганман... шунда отанғиз: «Халқа ноҳақ солиқ солдинг!» деб «Тошпўлат тажангда...» да мени танқид қилган эдилар...

Бу сўздан (ўқиганлар балки хотирлар) мен дарҳол «Тошпўлат...»даги «қийиқ қофоз, беш сўм налог ва тегирмончилик» ҳангомаларини хотирладим. Беморнинг барча сифат ва исм-фамилияси «Тошпўлат...» да тасвирланган каби эди... Негадир мен бир оз ўнғайсизланиб жим қолдим. Бемор қўшиб қўйди:

— Сиз у вақтларда ёш бўлгансиз, балки буни ўқимагандирсиз?

— Ўқиганман, хотирлайман, — дедим ва сўрадим:
— Ўша танқид ҳақлими эди?...

— Ҳақли эди...

— Балки, дадамдан ҳалигача ранжиб юрарсиз?

— Йўғ-э, ўзимиз чиндан ҳам «давр келди» деб, кулочни кенг ёзиб юборган эдик-да... Энди, орадан қариб эллик йил ўтди, у воқеалар бир хотира бўлиб қолди.

— Кечирасиз, — дедим мен енгил тортиб ва яна сўрадим, — ўша танқиддан сўнг сиз бирор маъмурий казога тортилдингизми, йўқми?

— Жазо-ку тортмадим. Аммо танқиддан кейин Тошкентдан кўчиб кетишга, узоқ йиллар бошқа шаҳарда яшашга тўғри келди.

— Нега?

— Негаки, ҳалқ ўртасида култига қолиб, бир оз иснод ортиридик-да...

Абдулла Қодирий: «Калвак маҳзумни ўқинг; кўбдан ҳақиқий ҳаёт билан алоқаси узилган, мадраса хурофоти билан мияси ғовлаган холис бир маҳалла имомини кўрасиз. Тошпўлатни ўқинг; ишсиз, бири бит, бити сирка бўлмаган ва шу фақирлик орқасида ўғирлик ва фаҳшият дengизида сузуб тажангланган бир чапани кўрасиз...»

Бу кунда кулгулик — ҳажвиётнинг чин эгаси йўқлиғидан фойдаланиб «сув иўғида — таяммум, эшагига яраша — тушови» деганилариdek, марди майдон сифатида пикр-чикирлар ёлиб «арзимаса-да, арзитарсиз» умидида келаман. Келасидаги кулгулик боғимизнинг булбули эмас — зиянатони, гули эмас — тикони бўлмоғимни-да иқрор этаман. Гул ёвочида бошлав бечак эмас тикваник ўсадирким, энг ози шу ҳолни кузатиб ажзимни иқрор қилишқа мажбурман. Биноан алайҳи сўзим қўпол, муоммалам давал, латифам аччиғ, мутоябам хунук; куллурниб Йиғлатиш, ачитмай тўқуниш ҳунарлари манда йўқ. Шуя ҳунарсизлигим орқасида холис пандларимдан, кирсиз тўқунишларимдан хаёлий натижалар, шайтоний мақсадлар чиқаришга тиришкуни фаттойи кафшлар оз эмаслар. Лекин ман ўшандай шумишук маҳдумлардан сатқи ҳафалик қиласман. Чунки шу кунгача маним месоним вижоним бўлуб келди, бундан сўнг ҳам жиловим ўшанинг қўлида. Демак, маним истиқболим таъмин қилингандир. Қоро ниятик киши моҳов бўлгавай. Узрим шул: тилассанг йигла, тизлассанг кул!

Фазлиддин Ҳошимов

БОҒ ҚЎШНИМИЗ

Бизнинг ҳозирда ҳам яшаб турган уй-боғимиз «Зангиота» маҳалласида бўлиб, бир ёнимизда Эшонгузар ва иккинчи ёнимизда Самарқанд дарбоза маҳаллалари жойлашган. Қодирилар боғи бизнинг боғдан тахминан етти-саккиз боғ нарида, эшигимизни ҳамиша босиб ўтганлари учун тез-тез у киши билан кўришиб, сўзлашиб тураган эдик.

Мен 1908 йилда туғилганман, саккиз-үн ёшли чоғларимни эслайман. Бу чоғларда Қодир бобо юз ёшларга яқинлашган, соқоллари оппоқ оқарган, елкаси чиқиб қадди чўккан, қулоқлари оғирлашиб

қолган, лекин ҳали тетик, юришлари шахдам эди. У кўклам чоқларида эрта билан ёлғиз ёки ўғли Раҳимберди ака билан сигир ҳайдаб боқقا ўтар, кечқурун эса катта бир боғ ўтми, ўтинми орқалаб шаҳар ҳовлига томон ўтар эди. У вазмин, камгап, ерга қараб юрар, салмоқлаб сўзлар эди. Баъзан Қодир бобо кўча эшигимиз олдида дадамиз билан учрашиб қолса саломлашар, ундан-бундан, айниқса, боғбончилик илмидан сўзлашар эди. Бир гал Қодир бобонинг дадамга: «Хозир илик узилди вақти, Ҳошимхўжа, йўғон-ингичка тортиб, ингичка узиладиган пайт!» деганлари ёдимда.

Мен 1924—29 йиллар миёнасида Наримонов номли таълим-тарбия техникумидаги (ҳозирги «Мустақиллик майдони» метроси ёнида) ўқир эдим. Хадрадаги трамвай тўхташ жойида болалар даста-даста газета ва «Муштум» журналини кўтариб юриб, баланд овоз билан қичқириб, мақтаб сотишар эди. Шунда сотувчи болалар «Бугунги сонда Жулқунбойнинг ҳам мақоласи бор» деб қўйишса, кўпчилик югуриб келиб, ҳатто трамвайдагилар ҳам тушиб газета-журнал сотиб олишар эди.

1926 йил эди, ҳозирги ТЮЗ театри биноси ўрнида Тошкент эски шаҳар партия комитетининг кенгайтирилган актив мажлиси бўлди. Мажлисдан ўша даврнинг илғор кишилари, жумладан, Абдулла ака ҳам қатнашдилар (Бу мажлисга мен эски шаҳар ёшлар ташкилотидан вакил бўлиб қатнашган эдим). Мажлис икки кун давом этди. Мажлисда кўрилган масала асосан битта, яъни паранжи ташлаш масаласи... Бироқ, бу масалада мажлис қатнашчилари икки гурухга бўлинган

эди: бир гурух «Аввал аёлларни ўқитиб, онгини ошириб, кейин паранжисини ташлатиш керак», деса, иккинчи гурух «Паранжисини аввал ташлатиб, кейин ўқитиши керак», деб тортишар эди...

Мажлисдан чиққач, Абдулла ака билан бирга қайтиб кела туриб, мазкур тортишув тўғрисида у кишининг фикрини билмоқчи бўлдим ва савол бердим. Абдулла ака жавоб қилдилар:

— Паранжи ташлашга онг-билимнинг алоқаси йўқ... Агар аёлларнинг онг-билимларини ошириб, кейин паранжини ташлатамиз дейилса, бу пишмайдиган ош бўлади... Ундан ташқари паранжидаги ўқишга қатнаб билим олиш ҳам қийин...

Шу мажлисдан кейин «Муштум» журналида бир мақола ва карикатура босилиб чиқди. Мақоланинг мазмуни ёдимда қолмаган, аммо карикатура шундай чизилган эди: иккита паранжилик аёл, бириси трактор, иккинчиси трамвай ҳайдаб кетишяпти.

Адабиет дунесида икки турлик танқид бор: жиҳдий танқид ва ҳажвий танқид. Жиҳдий танқид ўзининг кузаткан нишонсанеси устида ўзгаришлар ясаса ҳам, аммо кунинча авомга мажхулроқ бўлиб ўтадир. Айтим мумкини жиҳдий танқид баъҳе қилинганинг ўз аҳлига, яъни юқори табака — зиннагарга маҳсус кабидир. Ундан сўнг, жиҳдий танқид турмушнинг ҳар бир бурчакига кириб юриш учун ҳам тинавазула этолманди. Бу жиҳат билан қаралтада, у оммавийлик хусусиятидан тириқдидир.

Танқиднинг иккинчи хили бўлган ҳажвийни (сатира маъноси билди) оммавий дейилса бўлади. Чунки, қулки танқид турмуш бўлиб учқучи бургутдир. Ҳаёт шароитига ярамаган занф, қизғанч, манфур, музир ва шуннинг сингари унсурлар унга смидир.

Ҳажвий танқид авомнинг руҳига яқин ва унинг ҳис эткан, аммо ифода қила олмаган масалаларига таржимондидир. Ҳулоса: ҳажвий танқиднинг табиъатидаги кулгулук унсурини авомнинг маҳбуби, тагин тўғриси, унинг ўз ижодидир.

Ғайратий

БОСМАХОНАДА

Мен 1924—25 йилларда Эскижўва маҳалласидаги биринчи босмахонада ишлар, мусаҳидлик қиласр эдим. «Ўткан кунлар»нинг биринчи, иккинчи бўлимларини нашр қилишида иштирок этганиман. Романнинг кўлёзмаси «Турон» кутубхонасида ишловчи Абдулла Носировнинг ровшан дастхати билан пешма-пеш қўлимизга келиб тушарди. Абдулла аканинг ўзлари ҳам матбаага тез-тез келиб, босмага ёрдамлашиб турар эдилар.

Шунда бир ҳол ёдимга: романнинг биринчи бўлими босмага ҳозирланиб, ҳатто бирмунча нусха чоп ҳам қилинган эди. Бўлим бошлигимиз Аҳмедов, бир кун тўсатдан романни босиш тўхтатилсин деб қолди. Биз ҳайрон бўлдик. Абдулла ака шу чоқларда Фарғонадами, Москвадами эканлар, китобдан сигнал нусха олиб ўқиб кўриб, дарҳол босмахона мудири Бекқуловга телеграмма юборибдилар. «Романнинг 1-бўлимини босиш мен боргунча тўхтатиб турилсин. Муҳим хатоликка йўл қўйилган». Уч-тўрт кундан кейин Абдулла ака келдилар. Мъалум бўлишича, романнинг «Кутилмаган баҳт» боби охирида Отабек, Кумушларнинг қандай бир-бирлари билан кўришиб қолганлари ҳақидаги изоҳ — тафсилот қисми кимнингдир айби билан тушуриб қолдирилган (кўлёзманинг ўша ери йўқолган) экан. Абдулла ака йўқолган ерни тиклаб берганларидан сўнг, ишимиз юришиб кетди.

Ёзмоқга ниятланганим ушбу — «Ўткан кунлар», янги замон рўмончилиги билан танишиш ўйлида кичкина бир тажриба, яна тўғриси бир ҳавасдидир. Маълумки, ҳар бир ишнинг ҳам янги — ибтидоий даврида талай камчиликлар билан майдонга циқиши, аҳларининг етишмаклари ша секин-секин тузалиб, такомулга юз тутиши табиий бир ҳолдир. Мана шуннинг далласида ҳавасимда жасорат этдим, ҳаваскорлик орқасида кечатурган қусур ва хатолардан чўчиб турмадим.

Мозийга қайтиб иш кўриш ҳайрлик, дейидилар. Шунга кўра мавзуни мозийдан, яъни ўткан кунлардан, тарихимизнинг энг кирлик, қора кунлари бўлган кейинги «хон замонлари»дан белгулайдим.

1925 йилнинг ёзларида бўлса керак, босмахонадан бўшаб ўқитувчилик ва «Муштум» журналида штатсиз мухбирлик қилиб юрдим. Чамаси Абдулла ака «Ўткан кунлар»нинг охирги бўлимини ёзиб битириб ўқишга берган эканларми, ҳар ҳолда бир куни идорадаги баъзилар Кумуш қабрига битилган шеър ҳақида Абдулла акага эътиroz билдириши. Абдулла ака олдинги вариантида қабр тошига Фузулийдан бир байтни кўчирган эканлар...

Ҳамроҳим эдинг бу йўлда эй моҳ,
Ҳамроҳни ташлаб кетарми ҳамроҳ...

Улар бу байтни ўзгартиришни, ўз асарларига ўз шеърлари бўлса яхши жаранглашини маслаҳат бериши. Маслаҳат Абдулла акага маъкул тушди шекилли кўп кун ўтмай:

Аё чарх, этдинг ортуқ жабр бунёд,
Кўзим ёшлиғ, тилимда қолди фарёд.
Ҳаётим лолазоридан аюрдинг,
Ёқуб жоним, кулим қўкка совурдинг, —
шеърини ёзиб келдилар.

*Бу китобни бир марта эмас, беш марта ўқини керак.
Шундай сиз муомалани, одобни, тарихни, ҳаётни, тилини
ўрганиасиз.*

Эргаш Рустамов

ЎЗИГА ХОС УСЛУБДА

Професор Евгений Эдуардович Бертелс* менинг устодим, кандидатлик ёқлаш ишимда менинг илмий раҳбарим эди. Иш юзасидан маслаҳатлар олгани Москвага, унинг уйига тез-тез бориб турардим. Бир гал, 1954 йил куз ойлари эди, устоднинг уйига бордим, сұхбатлашиб ўтириб гап Абдулла Қодирий устида тўхтади. Мен Қодирий тўғрисида устод фикрини билмоқ учун бир неча саволлар бердим.

— Мен Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романини 1925-26 йилларда Тошкентдалигимда ўқиганман. У улуг романчи, — деди устод ва ўрнидан туриб жавондаги китоблар орасини тимискилаб иккита китоб олди. Жойига ўтиаркан китобларни менга узатди. Китоблар, иккиси ҳам менга таниш, жадид (ислоҳ этилган араб) алифбосида босилган, «Ўткан кунлар» ва «Мехробдан чаён» романларининг биринчи босмаси эди. Китобларнинг кўп саҳифалари ҳошиясига устод кўли билан баъзи ўзбекча сўзларнинг русча маънолари ва қандайдир бошқа бир хил изоҳ, ишоралар, ёзилган эди. (Бу китоблар ҳозирда ҳам унинг кутубхонасида салқанади. Э.Р.) — Эрон, турк, араб ёзувчиларининг ҳам кўпгина романлари бор. Лекин уларники услугуб жиҳатдан инглиз, француз, немис романчилик мактабларидан жилла фарқ қилмайди (уларда тақлидчилик бор), — деди устод сўзида.

— Абдулла Қодирий ҳам кўпгина романчилик мактабларидан чукур ўрганган бўлиши мумкин. Аммо унда тақлидчилик кўринмайди. Қодирий романлари

бутун таркиби билан ўзига хос услубда ёзилган ўзбек романларидир. Дунёда бешта, яъни: француз, рус, инглиз, немис ва ҳинд романчилиги мактаблари бор эди. Энди, олтинчисини, яъни ўзбек романчилик мактабини Абдулла Қодирий яратиб берди, — деди.

* * *

Бир вақтда мен Москвада Максим Горький номидаги Дунё адабиёти институтида қозоқ ёзувчиси Мухтор Аvezov билан тасодифан учрашиб қолдим (тажминан вафотидан бирор йил бурун эди, шекилли). Уни «Москва» меҳмонхонасига кузатиб, сұхбатлашиб бордим. Табиийки, сұхбатимиз адабиёт ҳақида эди, гап Абдулла Қодирийга бориб тақалди...

— Абдулла Қодирий — Жулкунбой юксак романлар яратди. Унинг романлари 20-йилларда, гўё текис саҳрода тўсатдан Помир тоглари вужудга келгандай пайдо бўлди. Қодирий асарларини Қурмонғози ёки Чайковский куйларини тинглагандек дам олиб ўқыйсан киши... Гарчи Жулкунбой 20-йиллар бошида матбуотда газетчи, публицист бўлиб танилган бўлса ҳам, унинг романларида газетчилик, журнアルчилик тили сира из қолдирмаган. Унинг тили равон, ширали, мусиқий, менимча, ҳамма Ўрта Осиё ҳалқларига ҳам таржимонсиз тушунарли, — деди Аvezov ва илова қилиб қўйди, — масалан, биз қозоқлар Жулкунбой асарларини таржимасиз ҳам бемалол ўқиб тушуваверамиз...

*Е. Э. Бертелс (1890-1957) Таникли шарқшунос олим. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг фахрий аъзоси. Токентда кўп вақт яшаган, САГУда дарс берган.

Мен ҳар куни Худога түқүз мартаба осий бўлиб, ўн савкиз мартаба тавба ва истиғфор антаман. Иёлним бепоён бўлганидек истиғфорим ҳадсиз ва лекин исёниш қолған соатимга жуда оз учрарман! Бас, онглағилким эн Акмал! Тавбага бўйин буқкан банде, бандаларнинг энг ярамасидир. Қулиқ бунёд қилиған расво, расвонларнинг яна ашаддий расвосидир. Ўз бутунларини сақлаш олмаған бошқага эн бўлаоладир деган гапни ҳеч бир китобда учратолмадим. Айтмакчиманки, тавбаси бошини есин, сен бўлсанг ишингдан қолма, отингни чуҳ, деч! Ҳақиқат олдида бўйин эгис тонбадир. ўзгаси ғовғадир.

ТАНҚИДГА МУНОСАБАТ

(Ҳабибулла Қодирий хотираларидан)

Дадам 1926 йилнинг 18 июнида эркинликка чиқиб, 20 июня Тошкентта қайтадилар.

Кейинги чоқларда мулла Зайнiddин амаки билан суҳбатлашиб билишимча, дадамнинг ҳисбдан тез чиқариб юборишларига Охунбобоевнинг ўзи ҳам бош кўшган. «Жулқунбой ҳазил қилиб, тўғрисини ёзган,

«Сўзим охирида адл судлардан сўрайман, гарчи мен турлиқ бўхтон, шахсият ва соҳталар билан, ҳам онглашилмовчиликлар орқасида иккинчи оқданмайдурган бўлиб қораландим. Лоақал уларнинг, қораловчи қора кўзларнинг кўнгли учун бўлса ҳам менга энг олий бўлған жазони бера кўрингиз. Кўнглида шамси губороти, тескаричилик мақсади бўлмаған содда, гўл, виждонли йигитка бу қадар хўрлиқдан ўлим тансикроқдир. Бир неча сикроқдир. Бир неча шахсларнинг орзусича маънавий ўлим билан ўлдирилдим. Энди жисмоний ўлим менга кўркунч эмасдир. Адл судлардан шуни кутаман ва шуни сўрайман».

1926 йил. Қодирийнинг суддаги нутқидан

таҳсил кўрмаганман, ўқишим керак, жавобгар қилманглар уни», дейди. Бу сўзларда жон борга ўхшайди. Охунбобоев арбоб эди. Арбоб кибрисиз, адоватсиз, гина-кудуратсиз, ҳасадсиз, ҳар бир ишга (гарчи ўз шахсига тегишли бўлса ҳам) ҳаққоний баҳо берувчи одил кимса бўлмоқлиги қадимдан айтиб келинади. Зоро бу сифат — хислатлар арбобни янада улуғвор, ҳалқ эътиборига сазовор қиласди. Ахир, Охунбобоев отанинг ҳалқ тарафидан ҳамиша севилиб келиши ҳам шундан эмасми? Ота, дарҳақиқат, «Мени танқид қилдинг» деб Қодирийга гина-адоват сақламайди. Улар, бальзи хотираларимда ёзганимдек, сўнгги чоқларга қадар бир-бирлари билан самимий муносабатда бўладилар.

Абдулла Қодирий Москвада бир йил ўқиб ватанига қайтди ва «Муштум» журналида «Йигинди гаплар» номли ҳажвиясини зълон қилди. Унда раҳбар ходимлар танқид қилингани учун «Раҳбар ходимларни обрўсизлантириши...» маддаси билан Қодирий жинонӣ жавобгарликка тортилди. Уч ойлик сўроқ-терговлардан сўнг у ўзини оқлаб эркинликка чиқди, лекин матбуот ва жамоат ишларидан йироқлаштирилди.

Бир миллатнинг ҳар бир соҳада туткан мавқеси маданийтидаги даражасига, яъни савиисига қараб ҳукм қилинса ҳам, аммо ҳажвистдаги даражаси буига қарамайдир. Миллатнинг кулгулик даҳоси аксар ўшал қавмининг интибоб тарихининг қалдиргочи бўлиб кўринадир. Масалан, Италияда — Данте, Испанияда — Сервантес ва Россияда — Гогол каби. Чунки даҳоларни стиштиргучи бош омил бузук шаронт эди.

Раҳмат Азизхўжаев

ЭШОНГУЗАР МАҲАЛЛАСИДА

Тошкентнинг Себзор даҳасига қарашли қишлоғида (хозирги Тошкент вилояти Қиброй тумани) боғимиз бўлиб, отам Азизхўжа боғдорчилик — деҳқончилик қилар, қўлимдан келганча мен у кишига ёрдамлашар эдим. Қишида эса, шаҳар ҳовлимизга кўчиб тушиб (Тошкент шаҳар, Қози кўча маҳалла) ўқиш, билим ортириш билан машғул бўлар эдим.

* * *

1928 йилнинг қишичилиги эди шекилли, бир кун Абдулла ака биз тўрт-беш техникум талабаларини уйга чорлаб келиб, янги ёзиб тамомлаган «Мехробдан чаён» романларидан нусха кўчиришга ҳашар қилдирдилар. Биз меҳмонхонада қатор қўйилган хонтахталар ёнида тизилишиб ўтириб, кўк сиёҳ қаламда нусха кўчирдик. Абдулла ака қўлэзмадан боб-боб қилиб ҳар биримизга бўлиб бериб турдилар. Қўлэзма дона-дона, чиройли, равшан ёзилган бўлиб, ўқилиши равон, кўчириб ёзилган жойлари деярли йўқ эди. Бу нусха кўчиришга иштирок этганлардан Ҳамид Сулаймон, Фазлиддин Ҳошимов, Мансур Ризқийлар ёдимда қолган...

Биз «Мехробдан чаён»нинг босилиб чиқишини кутиб юрар, роман эса чиқиши арафасида эди. Бир кун кечга томон Эскижўвада тасодифан Абдулла акани учратиб қолдим. Билишимча, у киши ўша ердаги биринчи босмахонадан чиқиб келар эканлар. Кўришиб қаёққа кетаётганлигимни сўрадилар. «Уйга» дедим.

— Бўлмаса вақтингиз бор экан, юринг, бир жойга меҳмонга борамиз — дедилар.

— Раҳмат, Абдулла ака, — дедим мен ўнгайсизланиб, — у ерда тентқурларингиз... сиз билан бирга бориш қандай бўларкин...

— Бу аҳамиятсиз... — Абдулла ака қўл силкиди ва трамвай бекати томон мени бошлаб кетдилар, — борадиган еримиз гапхўрлик, мени меҳмон тариқасида таклиф этишган. Ёлғиз ўзим боришга эриниб турган эдим, яхши кўриниб қолдингиз, далда бўлиб бориб келамиз...

Трамвайга ўтириб Тахтапул томонга кетдик.

— Хабарингиз борми, Раҳматулла, «Мехробдан чаён»нинг босмадан чиқиши яқинлашиб қолди. Мана, корректураларини ўқияпман, — дедилар. Трамвайда борарканмиз, қўйинларидан романнинг бир даста корректурасини олиб кўрсатдилар. Мен дарҳол араб алифбосидаги корректураларни қўлга олиб кўрдим. Корректуралар кичкина китоб формасида эди. Биринчи романларини катта форматда ўқиб ўрганиб қолганимиз

Агар Фарҳоднинг Ширин, бўлса Мажнунларнинг Лайлоси, Насиб ўлмиш менга гулшан аро гулларнинг Раъноси.

(Мирзо)

Агар ор этса Лайли ҳақлидир Қайсинг жунунидин, Не баҳт, Раъно, ҳаридоринг талаб аҳлининг мирзоси.

(Раъно)

1929 йил. «Мехробдан чаён» китобхонлар қўлида

учун бу формат ёқмагандек бўлди. Мен эътиroz билдиридим.

— Нега бу китобингиз «Ўткан кунлар»ни книга ўхшаш бичимда бўлмади?

— Сиз Горькийнинг «Она» романини кўрганмисиз? — сўрадилар ва жавобимни кутмаёқ давом этдилар. — «Она» романи ана шундай кичик бичимда босилган. Биз аввалда билмаган эканмиз, роман аслида шундай кичик бичимда бўлиши керак экан...

Биз Тахтапулда трамвайдан тушиб, Кайковус анҳори яқинидаги бир ҳовлига юзландик. Уй эгаси бизни мамнун кутиб олди. Тахта зинадан кўтарилиб, ҳашаматли катта бир уй-бoloхонага олиб кирди. Катта хонада йигирма беш — ўттиз чоғли меҳмонлар ўтиришарди. Истиқбол қилиб ҳаммалари қўзғалишиди, кўришилгач, юқоридан жой кўрсатишиди, ҳол-аҳвол сўрашилиб умумий гап бошланди.

Мен шуни англадимки, борган уйимиз эгаси Ваҳоб ака исмли киши бўлиб, Абдулла аканинг ошналари экан. Билишимча, Ваҳоб аканинг акасими (ҳар ҳолда яқин кишиси) Эшонгузар маҳалласида яшаб, Абдулла ака билан гапхўр экан. Шу туфайли Ваҳоб ака ҳам Эшонгузар, ҳам Тахтапул маҳаллаларида гап ер экан.

Бу гал Ваҳоб ака Тахтапул маҳалласидаги оғайниларига гап берәётган бўлиб, баъзи гапхўрлар илтимоси билан Абдулла ака у ерга меҳмонга таклиф қилинган эканлар...

Кимдир, кексароқ, басавлат бир киши, чамаси Абдулла акага эски таниш экан, ҳазил қилди:

— Ваҳобжондан эшитдик... ёзаётган янги ро-манингиздан баъзи жойларни гапда ўқиб берибсиз... Биз Ваҳобжонга «Агар Жулқунбой келиб, бизга ҳам ўша янги ёзаётган китобидан ўқиб бермаса, гапингга келмаймиз», дедик...

Кулишдик. Шўрвадан кейин, «Қани эшитайлик», деб таклиф қилишиди. Абдулла ака ёnlаридаги ҳалиги корректураларини олиб, варақлаб «Баримта» ва «Қўрқинчли бир жасорат» бобларини очиб менга узатдилар. Мен ўқидим.

Ёдимда, ўшанда ҳамма жим ўтириб тингларкан, Раҳим, Шарифларнинг аҳдлашишига келганда, кимдир, серзавқ киши бўлса керак «О яшаворларинг, эр йигитлар, мардлик мана бунақа бўлади-да!» деб юборди ва Анварнинг Худоёрхон билан таҳт қаршисида учрашувига келганда, «Барака топ, йигит, қойил жавоб қилдинг!» деб тиззасига шарт уриб қўйди.

Ўқиш бир-икки соат давом этди. Сўнг асар «муҳокамасига» ва ундан тарихий воқеаларга, турли кўрган-кечирган хотиротларга, асқияларга, пайровга ўтилди. Қарийб тун ярмида меҳмондорчиликдан чиқдик.

* * *

Шу (1928-1929) йиллар бўлса керак, техникумда бирга ўқийдиган Фулом Сайдвали исмли отасиз етим курсдошим билан бир кун Абдулла аканинг шаҳар уйларига бордик. Меҳмон қилдилар. Суҳбатлашиб ўтиридик. Суҳбат асноси Абдулла ака Фулом ва унинг

оиласи ҳақида сўраб қолдилар. Ошдан сўнг биз кетишига чоғландик. Абдулла ака бизни кўчага кузатиб чиқдилар. Биз ўттиз-қирқ одим йироқлашган эдик, орқамиздан Абдулла ака «Фуломжон, бери келинг!» деб чақирдилар. Фулом орқасига қайти. Мен «Нима ишлари бор экан?» деб аста йўлимда давом этдим... Бир вақт Фулом орқамдан етиб келди. У бир оз изтиробли, йиғ-ламсираган ҳолатда эди. Мен «Нега чақирган эканлар?» деб аста сўрадим. У бир оз жавобсиз борди-да, ўпкалангандек деди:

— Ҳали сен Абдулла акага отасизлигимни чакки айтдингда!

— Нима бўлди?

Фулом камзулининг чўнтагидан бир червон пул оларкан, жилмайганча кўрсатди:

— Абдулла ака бердилар...

Мен дарҳол Абдулла аканинг нима учун Фуломни алоҳида чақирганликлари ва пулни яширинча берганликлари сабабини тушундим. «Ёрдамингни яширин қил, ўзга билмасин», деган оқиллар сўзи бор...

— Бирор пул берса, — дедим, вазиятни тушуниб турган бўлсан ҳам ўзимни билмасликка олиб, — нега ранжийсан, хурсанд бўлиш ўрнига?..

— Тўғри, ўртоқ, лекин бундай ҳолларда киши негадир ҳам хурсандликдан, ҳам хўрлиқдан йиглагиси келар экан...

— Кўявер, хафа бўлма, ошнам, сен — мен талабамиз. Талаба ҳар вақт пулга муҳтож. Буни Абдулла ака ўзлари ҳам бошларидан кечирганлар... ўзлари айтганлар... Ҳа, энди биласанми, бу бир червоннинг беш сўм қирқ тийинига бир «мавзер» соат, уч сўм йигирма тийинига эса бир «скороход» ботинкасини оласан. Қолганини чой пули қиласан.

Яхти билин көрәкким, қалам — ўқытоғи, матбуот — кетмон бозори эмас. Йүсүнисә равышда хотирға келгән ҳар бир сүздин жумлалар түқимоқ фазилат сыйалмайдыр. Сүз қолиб, фикр унинг ичига құйылған шашт бўлсин. Құбычилик хумдошидан пиниш чиқевч, янги ҳаёт яйвонига асос бўлиб ётсан.

Сўз сўйлашда ви узардан жумла тузишида узоқ индиша керак, ёзгучининг ўзигина тушуниб, бошқаларниң тушунмаслини катта лайб. Асли ёзгучилик, алтмакчи бўлған фикрини ҳаммага баробар англати билишида, орага онглаши, имовчилик солмаслиқладидир.

Ҳабиб Нуъмон

ЮРГАН ЙЎЛЛАРИДА ҲАМ...

Мен Абдулла ака яшаган Самарқанд дарбозага яқин Сузук ота маҳалласида яшар эдим. Бир куни 1925-26 йиллар бўлса керак, эрталаб Чорсу томонга кетаётган эдим, Абдулла акани кўриб қолдим. Унинг расмини кўрганим бор эди. Чамаси у киши тинчроқ деб Сузук ота маҳалласи томонидан кетаётган бўлсалар керак. Кетларидан қадамба-қадам боравердим. У киши бир хилда қадам босиб, ҳеч қаёққа қарамай кетар эдилар. Андижон маҳалласига етганда (ҳозирги Мирлар маҳалласининг ярми илгари Андижон маҳалласи эди) мююлишда бирдан тўхтаб қолдилар. Орқаларидан бораётуб мен оз бўлмаса туртениб кетаёздим. Ёнларидан блокнот олдилар-да, тез-тез бир нарсаларни ёзиб, ўзларича мамнун илжайиб қўйдилар. орқаларидан эргашиб Чорсугача бордим. У киши трамвайга ўтириб ишларига, мен ўз юмушимга кетдим. Энди билсам, улуф адид юрган йўлларида ҳам ўйлаб кетар эканлар, бир нарса эсларига келиб қолса, вақтни ўтказмай дарҳол ёзиб қўяр эканлар. Бу ёзувчиларга хос одат.

«Ўткан кунлар» романни ҳақида Сотти Ҳусайннинг «Шарқ ҳақиқати» газетасида танқидий мақолалари кетма-кет чиқиб турган пайтлар эди. Май ойининг бошлари бўлса керак, Сузук ота маҳалалик Усмон Муҳаммаджонов билан Чўпонотага кетаётган эдик. Абдулла аканинг боғига яқин борганимизда Усмон ака, «юр, Жулқунбойнинг боғига кириб бирпас гаплашиб ўтамиш», деди. Мен Абдулла ака билан сұхбатлашиш ўёқда турсин, шу пайтгача сўзини ҳам эшитмаган эдим. Севиниб «хўп» дедим.

Абдулла ака оёғига эски этик, этнига эски чопон кийиб олиб ер чопар эдилар. Бизни кўриб кетмонни қўйдилар-да, сўрашиб шийпонга таклиф қилдилар. Шийпон икки-икки ярим танобча келадиган боғнинг ўртасида бўлиб, у ердан атроф боғлар, кўчалар, Бўзсув қирғоқлари, ҳатто Кўкча даҳасидаги боғ-роғлар ҳам кўзга ташланиб турарди. Гуллар очилган, булбуллар сайраган сўлим палла. Шийпондаги сұхбат узоқ чўзилди. Усмон ака Абдулла аканинг боғ қўшиниси бўлиб, ёши ҳам тенг, бир-бирларини сансирағ гаплашар, ҳазил-

мутойиба қилиб кулишарди. Мен уларниң суҳбатини вужудим билан берилиб тинглардим. Ниҳоят гап газетада босилаётган танқидга келиб тақалди. Усмон ака савдо ходими бўлса ҳам адабиётга қизиқар, гарчи

1929 йил. (турғанлар) чапдан ўнгга: Санжар Сиддиқ, Аъзам Аюбий, (ўтирганлар) Абдулла Қодирий, Митина, Шафиулин, Назиров, Элбек, Холодовский, Епифанов

Абдулла акага берган саволи дағалроқ туюлса ҳам, лекин ўртогига хайриҳоҳлиги сезилиб турарди.

— Бу, Абдулла, дейман, «Ўткан кунлар»инги Сотти Ҳусайн газетада роса болпаяпти-ку?..

— Ҳа, танқидчи ёмонламай, мақтасинми? — дедилар Абдулла ака.

— Сен индамайсан... жавоб қилмайсан ҳам...

— Қани, у айтадиганини айтиб бўлсинчи, бир гап қиласрмиз...

— Нима қиласан, китобингни тузатасанми?

— Тушунмайсан, Усмон, — деди Абдулла ака жиддий, — танқидчи ёзаверади... Масалан, шу шийпонни олайлик: буни мен ўз дил-таъбимга мувоғиқ курганман. Энди бирор келса-да: «Эй, Абдулла, менга шийпонинг маъқул тушмади, манавиндай қуришинг керак эди», деса, «хўп» деб бузиб қайтадан қуришим кераки?..

Усмон ака Абдулла аканинг жавобига қарши бир нарса дея олмади. Жавоб менга маъқул тушшиб, завқландидим. Яна анча ўтириб, сўнг қўзғалдик.

Мятбуот саҳифаси ва адабиёт саҳифа таригагина, ҳаётнинг ҳар бир соҳасига ғуруқ-чориқ, латта-путта ёзганлар раҳмениз суратда сунурилиб акеар кунгари жувоз ҳайдашга қоладир.

ОТАМ ЯРАТГАН БОФ

(Ҳабибулла Қодирий хотираларидан)

Кўпчиликни бир нарса қизиқтиради:

— Абдулла Қодирий боғбончиликка, деҳқончиликка моҳир, ер чопишга жуда полвон экан, тўғрими?

Албатта бу савол кишиларни қизиқтириши мумкин. Чунки, ёзувчилик ва деҳқончилик касблари бир-бирига ёндош эмас. Кетмон билан ер чопиш қайдаю, қалам билан асар ёзиш қайда! Қодирийнинг ўзлари ҳам «Қалам — ўқлоги, адабиёт кетмон бозори эмас» деб ёзадилар. Ёзувчи Ойбек эса «Абдулла Қодирий ақлий меҳнат эгаларига ҳар маҳал насиб бўлавермайдиган даражада жисмоний меҳнатга ўч киши эди», дейди ўз хотирасида.

Тўғри, у киши худди шу бир-бирига зид икки хислат эгаси эдилар.

1924 йилда Қодир бобом 104 ёшда вафот этдилар. 1926 йилда бοғимиз учта ака-ука ўртасида бўлинди. Катта Раҳимберди амакимга камбағалроқ бўлгани учун бир таноб келадиган энг обод ва иморатли жойларни беришди. Кичкина Қадратилла амакимга ҳам бирор танобли узумзор обод жойлар тегиб, уй куриб чиқиб кетдилар. Энг пойгакдаги бир ярим таноб чамаси келадиган биносиз, мевасиз ўнқир-чўнқир ўпқонзор ерлар эса бизга тегди.

Мирлар маҳалласининг бизнинг еримиз пойгагига қўшни учтанобдан мўлроқ қаровсиз ётган ери бор эди. Ўша йили дадам шу ерни ҳам маҳалладан олти юз сўмга сотиб олиб қўшдилар. Бу сотиб олинган ер ҳам пастлик, тепалик бўлиб юқориси кундузи одам юрса қўрқадиган қайроғочзор, пасти эса доим сув тошиб чимзор бўлиб деворсиз кўчага қўшилиб кетган, кимсалар мол боқадиган тошлоқ ер эди. Дадамнинг олдиларида энди ана шу ерларни обод қилиш, турар жойлар куришдек зўр вазифалар турар эди.

Дадам беш йил меҳнат қилдилар (Албатта, зарурат бўлганда уста-мардикор ҳам ишлатилди). Қуёш тифасида оқ қалпоқ, оқ камзул кийиб олиб маҳсичан тепа буздилар, замбилғалтаклаб тупроқ ташиб чукурларни тўлдириб ер текисладилар. Қайрағоч тўнкаларини қазиб

Самарқанд дарбоза маҳалласидаги шийпон ва болаҳонали уй. Шу ҳовлида «Обид кетмон» қиссаси ёзилди

ер очдилар, тош тердилар, ўзлари ҳам қоп-қорайиб чүнкаб кетган эдилар. Қизик, у киши шу зайл куни билан меңнат қиласыр эдилар-да, кечқурун ювиниб, кийиниб олгач то кечлик таом тайёр бўлгунча қўлтарини орқаларига қилиб келиб, иш тепасида тўхтаб бугунги қилган ишларини томоша қиласыр, гёё у киши бутун зўр асар ёзганлару ўзлари ўқиб хузур қилгандек...

Дадамнинг бу меңнатларини хотирласам «Обид кетмон» қиссасида ёзган шу сатрларини эслайман:

«Мулла Обид... фавқулодда кетмон ва «даҳшатли» замбилғалтак билан тепага ҳужум бошлади. Ҳар бир замбилғалтакда ярим арава чоғлиқ хирмон тепанинг тупроғи кўчиб турарди. Бир кунлик иш натижасида ернинг анчагина сатҳини олган уч юзтacha кичкина қабрчалар ҳосил бўлади. Тепадан ҳам мураббаъ ўн беш саржин чамаси янги ер очилади... Мула Обид кечакундуз тинмай ишлайди, чўпдек қотиб кетади, бурни сўрайиб қалади...» ва беихтиёр «ўзлари бошларидан кечирганлар-да, шунинг учун меңнатни жуда завқли тасвирлайдилар, ҳатто киши қўлига кетмон олиб тела бузгиси келади» деб ўйлаб қўяман...

Шу алфоз, хароб, ташландиқ ерлар тартибга солиниб, атрофига девор олинди, дарвоза қурилди. Шафтоли, олма, олча, гилос, ток, бедазорларга ва экинзорларга ажратилиб чиройли бир боғ ва ичинташин оқ тункавонли бинолар бунёд бўлди. Тепа тагидан боғни иккига бўлиб ўтувчи узун янги очилган ариқда сувлар шарқираб оқар, четларига қатор экилган қозиқтол ва боғ теварагига ўтказилган кўктераклар зўрайиб ўсиб, гёё зоглар «учмаган» бу ерларда энди булбуллар наво қиласыр эди. Бу меңнат завқи, самарааси эмасми? Менимча, дадам шунинг ўзини зўр бир ижод деб билар эдилар...

Дадам шу боғни обод қилиш даврида ва умуман сўнгги йилларда ҳеч қаерда боғланиб ишламасдилар, фақат қиш кезларida «Мехробдан чаён»ни ва «Обид кетмон»ни ёздилар. Бизнинг асосий ҳаёт манбаимиз эса боғдан, дәхқончиликдан оладиган мўл ҳосилимиз бўлди.

Бизнинг боғ обод қилиш йилларимиз (1926-1931) жуда мураккаб давр эди: ер ислоҳоти, паранжи ташлаш, саводсизликни тугатиш, динга қарши кураш, шўро сайловига ҳақли-ҳақсиз қилиш, қулоқ қилиш, колхоз тузиш каби компанияларнинг авж олган йиллари эди. Бу компанияларнинг ҳар бири ўз воқеаларига бой бир тарихдир. Маҳалламиздаги бъязи тушунмаган гаразгўй «активист»лар «Жулқунбой» бойиб кетди, уни қулоқ қилиш керак» деб юқори идораларга арз қилиб чиқувчилар ҳам бўлди. Бироқ раҳбарлар бу гапга бош чайқаб кулишарди.

1931 ёки 1932 йил бўлса керак, шийпонимиз қаршисидаги ярим танобдан мўлроқ ерга картошка эктиқ. Дадам тажрибали дәхқонлар билан маслаҳатлашиб, картошкани қайта-қайта чопиқ ва бароб қилиб, вақти-вақти билан сув оқизиб ҳиммат билан тарбия қилдилар. Шунда ёдимда, кимдир картошканинг пуштасига кўчанинг майда тупроғидан солинса ҳосил яхши бўлар экан деб маслаҳат берди. Бироқ дадам, «Кўча тупроғи халқники, уни уйга киритиб бўлмайди», дедилар...

Шу йил эккан картошка, сабзи, пиёз, шолғом, қовоқларимиз кўп ҳосил бердик, ураларимиз,

ертўулаларимиз тўлиб, картошка, сабзиларни ер қазиб кўмишга тўғри келди. Ҳар замон мен бу дәхқончилигимизни хотирларканман, «Обид кетмон»ни эслайман...

Хотираларимда ёзганимдек, дадамнинг Исмоил Обидов номли бир эски татар дўтлари бўлар эди. У дадамдан ўн беш-йигирма ёш катта, ўзи 1904-1906 йилларда чиқарилган «Тараққий» газетасига муҳаррирлик қилган, адабий, ижтимоий, сиёсий анча билимли, юқори раҳбарлик ўринларида ишлаб ўша чоқларда ёк шахсий пенсионер бўлган киши эди. У содда кийинар, кўзойннак тақар эди, баъзан-баъзан бизниги келиб дадам билан суҳбатлашиб кетар эди.

Иссиқ ёз кунлари эди. Бир кун пешин чоқларда, шийпон рўпарасидаги тепалик токзор ичига токлар ҳали ёш бўлгани учун экилган жўхори, мош, ловияларни дадам билан чопиқ қиласыр эдик. Исмоил Обидов эски қора чарм портфелини қўлтиқлаб аста кириб келди ва дадамнинг юқорида эканликларини билиб, тўғри иш жойимизга чиқиб тўхтади. Кўришиб ҳорма-бор бўл қилишди, ҳол-аҳвол сўрашиши.

— Кечирасиз, — дедилар дадам ишда давом қилиб, — озгина қолди, битириб қўйяй, кейин уйга тушамиз... Чопиқни ҳозир тугатиб қўймасам ариқнинг нама иссиқда дарров қочади, чопиқ қийинлашиди, қайта сув бергунча вақт ўтади...

— Ишлайвер, ишлайвер, ишим зарур эмас, — деди Исмоил Обидов.

У ток салқинига ўтиб, чўнтағидан тамаки халтасини чиқариб, узун муштугини тўлдириб тутатди ва шу ҳолатда дадамнинг тезкор шахт ишига қараб турдила, ачинган оҳангда деди:

— Мен сенга ҳайронман, Абдулла (у дадамни сенлар эди).

— Хўш? — дедилар дадам ишда давом қилиб,
— Сен ўзинг кимсан, ёзувчими, дәхқонми?

Дадам кулдилар:

— Униси ҳам, буниси ҳам...

— Йўқ, кулма, — деди у жиддий, — ўзинг ёзувчи бўлсанг... оғир меңнат қилиш сенга нечун керак?..

— Оила боқиши учун, — дедилар дадам...

— Оилани ёзувдан боқиб бўлмайдими?

— Бўлади, — дедилар дадам ҳорғин оҳангда ва ишдан тўхтаб кетмон дастасига суюниб жиддийлашидилар,

— Айтинг-чи, Исмоил обий, ёзганларим сизга ёқадими?

— Ҳа, жуда ёқади.

— Кўрдингизми, агар кетмон билан меңнат қилиб оила боқмаганимда, ёзганларимни севиб ўқимас эдингиз... яъни пул топиш ниятида қилинган ёзувчиликда ва умуман бирор манфаат билан ўлчанадиган санъатда сифат бўлмайди. Албатта, бу сўз билан мен ҳаммани оғир меңнатга чақирмоқчи эмасман. Бироқ, ўзим ўшлиқдан бунга ўрганганман. Оғир меңнат менга асло халал бермайди, аксинча, жисман, руҳан ўзимни соғлом, тетик сезаман.

Исмоил Обидов дадамнинг жавобларига қарши бир сўз демади. Чекиб бўлган муштугининг кулини сўри бағазига уриб-уриб қоқди ва ток бағрида юриниб биттаяримта нишона қилган узумларни томоша қила бошлади. Дадам эса тез-тез чопиқ қиласыр эдилар...

АЖОЙИБ ИНСОН

1933 йил эди... Ўша вақтларда мен Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасиниг раиси вазифасида ишлар эдим. Республика ҳукумати ўзбек адабиётида проза жанрини ривожлантириш мақсадида прозада ёзилган энг яхши асарлар учун конкурс эълон қилган эди. Шу муносабат билан мен бошқа ёзувчилар қаторида ёзувчимиз Абдулла ака билан ҳам алоҳида сұхбатлашдим. У кишини конкурсада қатнашишга тарғиб қилиб бу хусусда қандай ёрдам зарур бўлса, уюшмамиз томонидан муҳайё қилинишини айтдим.

Абдулла ака бу яхши ташаббусдан хабари борлигини ва ўзи ҳам бирон асар ёзив қатнашажагини гапирди. Аммо ёрдам ҳақида ҳеч нима демади. Мен бу туғрида унга яна бир бор эслатдим.

— Ёрдамга ҳожат йўқ. Лекин чаммада бирон жиддийроқ асар ёзиш учун эл-юрт орасида кўпроқ бўлиш керак. Шаҳар, қишлоқларимизни бир айланиб, ҳалқ билан сұхбатлашилса, жуда яхши бўлар эди, — деди Абдулла ака ўйчан.

Мен бу гапни маъқулладим. Қанча муддатга ижодий командировқа зарур бўлса берилишини айтдим. Шунда Абдулла ака табассум билан:

— Гап командировкада эмас, йўқ. Эгар-жабдуғи соз бир отинг бўлса, истаган жойга бориб, истаган жойда кўниб, ҳалқ билан сұхбат қилсанг уни йўли бошқа, — деди.

Бир мунча вақтдан сўнг Тошкент вилоятининг турли кент ва қишлоқларида Абдулла аканинг ўзига хос саёҳати хабарларини эшишиб турдик. Жойларда унинг ким эканини бирор билган, бирор билмаган. Шу саёҳат натижасида ёзувчининг «Обид кетмон» асари юзага келди.

Ўша йиллари Ўзбекистон Марказқўми ва ҳукумати Тошкент шаҳри чеккасида Инжиқбод деган жойдан ёзувчилар учун боғ ажратиб берди. Боғни обод қилиш, уни ёзувчилар дам оладиган ва ижодий иш қиладиган илҳомбахш гўшага айлантириш зарур эди. Мен Тошкентнинг Самарқанд дарбоза томонида Абдулла аканинг нашъали боғи борлигини ва уни ёзувчи ўз қўли билан меҳр қўйиб обод қилганини эшифтган эдим. Шу эсимга тушиб, мазкур боғни қандай обод қилиш хусусида Абдулла акадан маслаҳат сўрадим. Икковлон биргалашиб Инжиқбодга жўнадик. Боғ яхши жойда, аммо қаровсиз ҳолда эди.

— Боғ жуда яхши. Ишни ҳозирданоқ бошлайвериш керак. Лекин катта иморат қуриш кўп вақтни талаб

қиласди. Шу боисдан менимча ишни битта шийпон куриб, атрофини гулзор қилишдан бошлаган маъкул.

Абдулла ака тез кунда бир миришкор боғбон топиб келди. Иногом ота исмли бу кекса, шоиртабиат, ажойиб

киши экан. У боғ ва ёзувчиларни севиб қолиб, доим шу ерда истиқомат қиласидиган бўлиб қолди. Абдулла ака боққа тез-тез келиб турса-да, ёзувчилар даврасида кам қатнашар, ҳар доим боғбон ота билан дараҳтзорлар оралаб, алланарсаларнинг маслаҳатини қилиб юрганини кўрардик. Бундай кезларда у ўзининг ташқи қиёфаси, уст-боши ва ҳаракатлари билан ҳамсұхбати боғбон отадан кам фарқ қиласар эди. Улуғ адаб, ажойиб инсоннинг бу қадар оддийлиги ва камтарлиги, одамларга нисбатан ғамхўрлиги ҳаммамизнинг қалбимизда ҳурмат ва ёхтиром уйғотар эди.

Хизмат юзасидан устоз Акмал Икромов билан учрашиб турардим, Акмал ака кадрларни, ижодкорларни жуда эҳтиёт, ҳурмат қиласар, ғамхўрлик кўрсатар эди. ВКП (б) Марказқўмининг адабий-бадиий ташкилотларни қайтадан қуриш ҳақидағи қароридан кейинги бир учрашувда Акмал ака Абдулла Қодирий ҳақида «Буюк талант» деб, анча ижобий гаплар айтиб:

— Ижодкорларга муносабатда жуда эҳтиёт бўлинг, айниқса, Абдулла Қодирий каби ижодкорлар учун партия билетингиз билан эмас, ҳатто бошингиз билан жавоб берасиз, — деган эдилар.

Бу гап Акмал аканинг Абдулла Қодирийдек бир ижодкорга қанчалик ҳурмат, бегараз муносабатини кўрсатади.

МАКСИМ ГОРЬКИЙ ҲУЗУРИДА

1934 йил ёзида Москвада Бутуниттифоқ ёзувчилик инг биринчи съездини қақириш ва съезд кунлари Иттифоқ халқлари адабиётини кўргазмасини ташкил қилиш белгиланди. Шу муносабат билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳам бошқа республикалар қатори съездга қизғин таёргарлик кўрар ва кўргазма ташкил қилиш учун китоблар тўплар, Абдулла акага эса халқ ичидан кўплаб араб-туркий ҳарфда ёзилган эски ўзбек классик китобларини сотиб

Садриддин Айний ва Абдулла Қодирий Москвада, сабиқ Иттифоқ Ёзувчилар уюшмасининг пленумида. 1932 йил

олиш вазифаси юклатилган эди. Бу вазифанинг Абдулла акага топширилишининг сабаби шундаки, уюшмада эски Шарқ асарларини Абдулла ақадан яхшироқ билувчи ва олинадиган китобларни тўғри қадрловчи йўқ эди. Мен бу ишда Абдулла акага ёрдамчи (ғазначи) этиб тайинланган эдим. Абдулла ака мен билан бозорга тушиб эски ёймачи китобфурӯшлар олдига ўтириб олиб китоб кўрар, улардан адрес олиб маҳаллама-маҳалла юриб, ҳар кимларнинг уйида уюлиб ётган эски китобларини кўздан кечириб танлар ва китоб маъқул келса савдолашар эдилар. Абдулла аканни ҳамма ерда танишар, китоб бор ерларга уйма-уй бошлаб юришар ва ҳатто меҳмон ҳам қилишар эди.

Шундай қилиб, биз икки юз-уч юз нусха эски ўзбек классик китобларини сотиб олдик ва съезд кунларига ўн-ўн беш кун қолганда уюшма раиси Раҳмат Мажидийнинг маслаҳати билан Абдулла ака иккаламиз кўргазмани тайёрлаш учун китобларни олиб Москвага вақтлироқ жўнадик.

Москвага бориб билсак, биз анча кечишибиз... Горький номли боғда ташкил қилинган кўргазмага ҳамма Республика вакиллари биздан олдин келиб, яхши жойларни эгаллаб олишиб, бизга кимса бормас чет бир бурчакдан кичкина жой қолдиришган экан. Биз жуда бўшашиб тушдик. Икков маслаҳатлашиб дурустроқ жой талаб қилгани Иттифоқ Ёзувчилар уюшмасига

(Воровский кўчасига) бордик ва съезд кўргазма ишларига мутасадди этиб тайинланган раҳбарнинг олдига кириб тилатимизни айтдик. У киши гапимизга ортиқча аҳамият бермай «Жойни ўзгартира олмаймиз» деб кўя қолди.

Умидсизланиб Уюшмадан чиқдик. Абдулла ака, «Бўлди, кўргазмани ўша кўрсатган ерларига бўлганича очавериш керак», дедилар. Аммо шу онда бошимга Горький ҳузурига кирсак қандоқ бўларкин деган фикр келиб қолди-ю, ниятимни Абдулла акага айтдим. Бу фикр аввалда у кишига маъқул тушмагандай кўринди, «шу арзимас иш билан у кишининг олдига кириш унча маъқул бўлмас», дедилар. Кейин ўйлаб кўриб биргалашиб киришга рози бўлдилар. Икки кун оралатиб Уюшмага бордик, навбат кутиб икки-уч кишидан сўнг Горький ҳузурига кирдик.

Горький очик чеҳра билан саломлашиб, бизга ўтиришга жой кўрсатди. У расмдаги каби озғин, баланд қадди бироз букилган, оқ оралаган қисқа соқол ва мўйловли вазмин ҳаракатли киши эди. Русча сўзлашга чечанроқ бўлганим учун гапни мен бошладим. Тошкентдан келганимизни айтиб, ўзимизни танитдим.

Горький чамаси, Абдулла аканни исми шарифи билан танимас экан, Жулқунбой тахаллусларини эшишиб кулиб ўрнидан турди, стол устидан узун бўйини чўзиб Абдулла ака билан қўл олишиб кўришили. Улар орасида шундай сўз бўлди. Горький деди:

— Жулқунбой исмингизни эшигтанман, сиз яхши сатирачи ва романчисиз, танишганим учун курсандман.

Абдулла ака бош иргаб жим ўтирадилар. Горький бироз тўхталиб олиб давом этди:

— Афсус, асарларингиз русчага таржима қилинмаган, ўқимаганман. Ҳозир бирон каттароқ асар ёзяпсизми?

Акмал Икромов, Раҳмат Мажидий, Абдулла Қодирий, Красина, Ойдин, Файратий, Элбек, Ҳамид Олимжон, Крюковский, Муҳаммад Ҳасан, Картишев, Отажон Ҳошимов, Пинхасик, Қурбон Берегин, Анқабой ва бошқалар Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг биринчи қурултойи кунларида. 1934 йил

Ўнгдан чапга: Шокир Сулаймон, Абдулла Қодирий,
Садриддин Айний,Faafur Fumal ва тоҷик шоири
Абдусалом Деҳотий. 1935 йил

- Ёзяпман.
- Қандай мавзуда, кечирасиз?
- Кишлоқ - колхоз ҳаётидан, «Обид кетмон» номли қисса.
- Жуда яхши, мен худди шунинг учун бу савонни берib эдим, хурсандман. Адабиётимиз шундай мавзудаги асарларга камбағал, кўпроқ ёзиш лозим. Асарларингизни рус тилида ўқишини орзу қиласман. Таржима масаласида, умуман ижодингизда, ҳаёти-

гизда бирон монеълик туғилса ҳат ёзинг, ёрдамга тайёрмиз...

— Раҳмат, — Горькийнинг бу меҳрибон сўзларидан Абдулла аканинг мамнун бўлганликлари юзларидан сезилиб турар эди. Биз асосий мақсадга кўчиб, илтимосимизни баён қилдик. Горький масалага тушуниб, ўйланиб қолди ва сўради:

— Кўргазмага қандай китоблар келтирдингиз?

Абдулла ака бир неча ўзбек классик ёзувчи, шоирларининг номини айтдилар. Улар орасида Алишер Навоийнинг номи ҳам бор эди. Горький:

— Навоийнинг қандай асарларини келтирдингиз?
— деди қизиқиб.

Абдулла ака келтирилган китоблар орасида машҳур хаттотлар қўли билан битилган ягона нодир нусхалар борлигини, уларни ҳеч қандай қиймат билан тенглаштириб бўлмаслигини айтдилар.

Шундан сўнг, Горький ҳалиги биз биринчи учрашган раҳбарни чақирди ва бизга истаган еримиздан кўргазмага жой ажратиб беришни буюорди. Раҳбар бизни машинага ўтқазиб олиб бориб РСФСР ҳаллари адабиёти кўргазмаси ёнидан жой кўрсатди.

Съезд бошланишига икки-уч кун қолганда менинг тезлиқда қайтишим тўгрисида Тошентдан телеграмма бориб қолди ва мен съездга қатнашмай Тошкентга қайтдим. Абдулла ака эса съездга қатнашиш учун Москвада қолдилар.

Фикрнинг ифодаси хизматига ярамаган сўз ва жумлаларга ёзувчи исло ўрун бермаслиги лозим. Шундагина идоранинг тузатиб босишига йўл қўймаван, мустақил услугуб ва ифодага эга бўлиб, ўзингизнинг қаламдаги истиқболингизни таъмин қилған бўлуреиз. Кишига ишониш ва бехуда кучаниш маъқул гап эмас. Бирорга орқа қилиб, ўзингизда бўлған талантнинг руҳига фотиҳа ўқуи кўрмангиз. Бир соатда эмас, ўн соатда ёзни, бир қайта эмас, ўн қайта тузатиш кишининг ёрдамига термулишка қаранганде ҳам фойдалик, ҳам умидликдир.

Абдулаҳад Қаҳҳоров

ЎРТА ОСИЁДА БИРИНЧИ

1935 йил. Куз эди. Мен Панжакент туман ёшлар қўмитасининг котиби бўлиб ишлар эдим. Бир кун устоз Садриддин Айний бизнинг туманга келдилар. Мен Айний домлани биринчи кўришим эди. Туман раҳбарининг топшириғига биноан камина ва яна икки киши устоз билан икки кун биргалашиб юриб туманимиз аҳволи билан таништирик. Мактаб ўқувчилари ва ўқитувчилари, туман газета ва маданият ходимлари билан учрашувлар ўтказдик. Хўжаликларга, тарихий жойларга бордик... Кейинчалик Самарқанд шаҳрига тушганимда баъзан у кишининг зиёратларига кириб ўтадиган бўлдим. Айний домла менинг адабиётга, тарихга қизиқишимни билиб яхши қабул қиласман, очилиб сўзлашиб ўтирас эдилар. Шу ўйсин дўстлигимиз у кишининг вафотига қадар давом этди.

1938 йил бўлса керак, ёз ойлари эди, Айний домла ёзувчи Абдусалом Деҳотий билан яна Панжакентга келдилар. У киши бу гал Абу Абдулло Рудакий туғилиб ўсган қишлоқда бўлдилар. Рудакий

«Ўткан кунлар» ва «Мехробдан чаёп» 1933, 1935 йилларда лотин алифбосида қайта нашр этилди. «Яқин йилларга қадар бизнинг ҳалқ турмушдан ўироқ афсоналарнинг ўқиб кифояланар эди. Шу афсоналар ўрнини босарли бирон каттароқ реалистик асар яратишга ният қилган эдим. Қувониб айтаманки, ниятимда янглишмадим. Романларим ўзбек оиласига чукур сингиб кирди, китобхонларни анови афсоналарни ўқишдан ҳолос этаёзди».

қабрини зиёрат қилдилар, қишлоқ аҳли билан суҳбатлашдилар, Рудакий ҳақида оғиздан-оғизга ўтиб келаётган хотираларни ёзиб олдилар (чамаси, у киши шу чоқларда Рудакий ҳақида асар ёзаётган эканлар).

Шу ташриф кунларининг бирида мен Айний домла ва Деҳотийни уйимга меҳмонга чақирдим ва суҳбат асноси «Ўткан кунлар»нинг лотин алифбосида босилган бир нусхасини (мен бу китобни хўжаликларни айланиб юрганимда бир қишлоқ чойхонасида, стол устига териб қўйилган газета, журнал, китоблар орасидан топиб келтириб қўйган эдим) домланинг олдига келтириб қўйдим ва кулимсиб индамай қараб турдим... Айний домла тушунмагандай қора муқовали китобни аста қўлларига олдилар ва биринчи варағидаги расмни кўриб таажжубландилар:

— Иби, Мулло Абдулаҳад, Жулқунбойнинг расмику, бу «Ўткан кунлар»ми?

— Ҳа, домла.

У киши бир мунча вақт жим қолдилар, кўзларида дардли ёш пайдо бўлди...

Мен сўрадим:

— Сиз Жулқунбойни кўрганмисиз?

— Ҳа, кўп кўришганман, борди-келдимиз бор эди, — дедилар домла ва китобни стол устига қўйиб аста давом қилдилар: — Жулқунбой аллома ёзувчи, донишманд, истеъоддли санъаткор, қалби пок соҳиби қалам эди. У Ўрта Осиёда биринчи бўлиб ажойиб романлар ёзди, кенг оммага танилди. У менинг романларимни ўқиб, холисона қимматли маслаҳатлар берган эди...

Музайяна Алавия

ҲАММАЁҚ МУЗАЙЯН

Қатортол қишлоқ кенгашига қаравали Хирмонтепадаги ўрта мактабда ишлаб юрганимда кўпчилик қатори мен ҳам шаҳарга пиёда қатнар эдим. Агар кечикиб ёки толиқиб қолсак машҳур адаб Абдулла аканинг Самарқанд дарбозадаги боғига кириб қолардим. Чунки, ёшлиқда адабиётга қизиқсанлигим, Маъдалихон (ота маҳаллам) Эшонгузар маҳалласига қўшни ва амаким Олимхон Маҳмудов Абдулла aka билан дўст бўлганлиги важларидан мен Қодирийлар оиласига яқин эдим. Абдулла аканинг болаларидан Назифа, Ҳабибуллалар, билмадим эртак, ҳикояларим маъқул бўлгани учунми, мени жуда яхши кутиб олишар эди. Адиба, Маъсүд, Анисалар ёш бола эдилар. Кечикиб келсам, айниқса Раҳбар опам (Абдулла аканинг рафиқаси) сабабини сўраб-сuriштирас, одми ва камгап Абдулла aka «кўринмай қўйдингиз?» деб кўяр эдилар.

Абдулла aka кўпинча ўз хонасида мутолаа ва ёзиш билан машғул бўлиб ўтиради. Овқатланишга онasi ўтирган атрофи ойнавандлик юқори катта хонага кўтарилиб ҳаммалари биргаликда овқатланишар эди.

Бир кун овқат чоғи суҳбатлашиб ўтириб у киши менга: «Мен хатимда партиянинг олийжаноб қарори, деб ишлатдим. Ўртоқлар бунга қандай қаравар экан», дедилар. Катта ёзувчи олдида мен бир қишлоқ ўқитувчиси нима дейишимни билмай, «Нима дейишар эди, Жулқунбой ишлатиби деб, ҳамма энди олийжаноб сўзини ишлатаверадида», дедим.

У жуда камтар, ажойиб ҳассос адаб эди. У одатда саҳардан туриб боғ айланар, кушлар чаҳ-чаҳлашига қулоқ солар, ўрнида ётган болаларига қараб, кичикларининг ўёқ-бўёғини тузатиб қўярди, баъзан улар билан ўйнашарди. Жосият онанинг олдиларига бориб: «Яхши ухладингизми?» деб ҳол-аҳвол сўрар эди.

Бир кун Абдулла акани қизиқ ҳолатда кўрдим. Хонасида узоқ ўтириб китоблар орасидан чиқиб келди. Кўзлари йиғлагансимон, аммо руҳи баланд эди. Ҳайрон бўлиб қараб қолганимни сезиб: «Ўлаб юрган романимни ёзиб битирсан, китоб бўлиб чиқса,

Адібнинг рафиқаси
Раҳбарниса
Расулмуҳаммадбай
қизи

Адібнинг акаси
Рахимберди Қодир
ўғли

Адібнинг укаси
Кудратилла Қодир
ўғли

А. Қодирий оиласи даврасида. (Ўнгдан чапга) Ўғли Ҳабибулла, қизи Назифа, ӯғли Маъсүд, Абдулла Қодирий, онаси Жосият биби, қизи Адиба, рафиқаси Раҳбарниса, қизи Аниса

қўрқаманки «Ўткан кунлар», «Меҳробдан чаён»ларни ҳеч ким ўқимай қўядими дейман», деди.

Баҳор ойлари эди шекилли, бир кун уларницида бўлдим-да, Жосият она, Раҳбар опалар билан сўзлашиб туриб қайтишга чоғландим. Раҳбар опам билан хайрлашар эканман, овозимни эшитиб Абдулла ака ўз хонасидан чиқди ва «бу ёқса киринглар, маслаҳатли иш чиқиб қолди», деб таклиф қилдилар. Раҳбар опам билан кирдик. У киши отимни атамасдан: «Сизга бир юмуш бор синглим, Назифага бир қариндошимиздан совчи келяпти, унинг розилигини олиб берсангиз», дедилар. Мен олиб бердим..

Тўй кунлари яқинлашди. Таклифлари билан мен тез-тез келиб тўй ҳозирликларига кўмаклашиб турдим. Бир кун келсам онам (Абдулла аканинг онасини ҳамма набиралари она дегани учун мен ҳам она дердим) куйиб-пишиб: «Абдулла бир сўзлик, мол ёйиб палак

осишни нима кераги бор, деди, сиз тушунтириб айтинг айланай», деди. Мен бир кун овқат чоғи: «Она, палакларни шу катта уйга ўзим ўхшатиб ёйман, дедим жўрттага. Абдулла ака: «Нима кераги бор?» деди. Мен «мол ёйилмаса Назифа ўксийди-ку ўз тенгтилари ичиди», дедим. У киши индамай туриб чиқиб кетди. «Хайрият, индамади» дейишиди. Никоҳга икки-уч кун қолганда кечаси билан палак ёздиқ, дор тортиб кийим-кечакларни ёйиб ташладик. Абдулла ака эртасига ясатилган уйга кириб, ўёқ-буёқса қараб: «Ҳамма ёқ музайян бўлиб кетиби-ку», дедилар. Тўй ширингина бўлиб ўтди.

Абдулла ака Назифанинг биринчи боласининг исмини Фарзона қўйган эди. У: «Набира ўз болангдан ширин бўлар экан», дерди. Бу баҳтиёр оилани қаҷон кўрсам хурсанд бўламан. Зотан дўстни баҳтиёр кўришдай маънавий лаззатга нима етсин.

Халқдаги таъсубуни ўрганиш учун ҳар ким ўз оиласига ва яқинларига кўз ташласин, халқ ижтимоий шу оиласардан уюшканидек унинг руҳий ҳолларини ҳам шундан ўрганиш қулайдир.

Юнус Маҳсудий

ТАЪРИФИ АДИБЛАР ЭДИ

Абдулла Қодирий бағри кенг, садоқатли, меҳрибон, баркамол, ҳожатбарор чин инсон эдилар.

У зотнинг ўzlари меҳмон чақиришни яхши кўрсалар-да, шоҳона зиёфатларга боришни, тантанали мажлисларда иштирок этишни ва баландпарвоз гапларни тинглашни ёқтирилас эдилар, кишиларнинг бойлигига, мартабасига қараб эмас, одамийлигига қараб муомала қилардилар.

Дўстларининг аксарияти адабиётчилар, дин арбоблари, ишчилар, дехқонлар, косиблар, кўнчилар ва бошқа касбдаги шинаванда чапанилар эди. Ўзларидан ҳам сезиларли даражада чапанилик руҳи бор эди. Машхур боғбон Иноғомжон ота билан яқин муносабатда бўлганларидан ҳам хабардорман. Бог парвариши ҳадисини у кишидан олган бўлсалар ажаб эмас.

Абдулла аканинг топиш-тутиши яхши бўлса-да, очиқкўл, сахий бўлганликларидан турмушлари ўртача кечар эди.

...1932 йилда мен Москвага бориб, Педагогика институтининг физика-математика факультетига жойлашдим. Бу вақтда Чўлпон собиқ Иттилоқ Марказий Ижроия Кўмитасида таржимонлик вазифасида ишлар, Катя деган рафиқаси билан Биринчи Мешчанская кўасидаги 115-ўйда истиқомат қилар эди. Уларникига тез-тез бориб турардим. Рафиқасига мени «бу мени тутинган укам бўлади», деб тушунтирганди. Ўқишига жойлашганимдан кувониб: «Ана энди бағрим тўлиб, бошим кўкларга етиб юрадиган бўлдим», деб хурсандчилигини билдирганди.

1933 йили мамлакатда очарчилик ва қаҳатчилик юз берди. Мен ёзги таътилга чиқиб, Москвадан Тошкентга келдим ва ўша куни ўқ Абдулла акани кўргани уйларига бордим. У киши қопчиқ кўтариб дарвозаларидан энди

чиқкан эканлар. Мени кўришлари ҳамоно қопчиқни ерга қўйиб:

— Э, қадаминг қутлуғ бўлсин, анчадан бери соғиниб юрган эдим. Кел, жигарим, — деда мен билан кучоқлашиб кўришдилар (авваллари қўл беришиб кўришардилар): — Қани, ичкарига юр!

Мени шийпонга бошладилар, чой устида ҳол-аҳвол сўрашдик. Чўлпонни суриштирилар. Мен Чўлпон бериб юборган икки бўлак ширин кулча (печенье) ва мактубни бердим. Мактубни ўқиб бўлиб узоқ хўрсиндилар-да:

— Чўлпоннинг ўз таъбири билан айтсан, «фақат мажнун бўлиб элни севаман», деганидек фурбатда яшаш оғирлик қиласи, — деб хатни манга узатдилар.

Мактуб мазмуни ниҳоятда ғамгин бўлиб, унинг ниҳоясида қуйидаги тўртлик ҳам ёзилган экан:

*Ватандан дарбадар бўлдим, ғариман, ошиёним ўйқ,
Паришон ҳолимни сўргучи бир руҳи равоним ўйқ.
Тирикман, ўлмаганман, лекин инсонликда соним ўйқ,
Агар қати этсалар, девона Машрабдек товоним ўйқ.*

Чўлпон иродали, сабр-қаноатли, ғаму андуҳларга бардошли бўлса-да, кўнгли нозик, таъсирчан одам эди.

Абдулла ака:

— Сен бунда дам олиб ёт. Уйда егулик охирлаб қолибди, бироз макка бор эди, шуни ун қилдириб қайтаман, сўнг маза қилиб гурунглашамиз, — дедилар.

Мен унамадим. Бирга Чуқуркўприкдаги Маҳмуд Сариқнинг тегирмонига бориб, ун қилиб қайтдик. Ўша бир пуд чамасидаги ундан тўрт коса унни олиб, тўрт кўшниникига чиқариб юбордилар.

— Нима қиляпсиз? — деб ҳайрон бўлиб сўрадим.

— Бу қўшниларимга берилаётган кафсан, — дедилар.

— Унда менга берадиган кафсанингиз қани? — дедим ҳазил аралаш.

— Сен кафсанга муҳтоҷ эмассан-да.

— Мен берган кафсанингизнинг савобига муҳтоҷман, — дедим.

— Ҳа, майли савобига шерик бўлақол, — деб жилмайиб қўйдилар.

Хулоса қилиб айтганда, бундайин саховат, олийжаноблик, бундайин чин одамийлик ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди, айниқса, очарчилик йилларида! Айнан шундай ноёб фазилатлари учун Абдулла акани туғишган акамдан ҳам зиёдроқ ҳурматлар эдим.

Москвада эдик, Чўлпон 1934 йили «Ҳамлет»нинг таржимасини ва «Кечакундуз» романининг биринчи қисмини тутатган эди. Кунлардан бирида у романнинг муқаддимасини ўқиб берди. Мен завқланиб: «Қодирона тасвир бўлибди-ку», деган эдим, «Йўқ, йўқ, ўзбек аёли иккинчи марта Қодирийни туғмайди», деди.

— Лоф қилманг! Навоий, Бобур, Оғаҳийларни туққан ўзбек аёли нега Қодирийдақасини туғмас экан? — дедим.

— Ҳа, ҳа, шундайку-я, лекин яқин орада туғмаса керак, — деб жавоб қилди шоир...

Мен Чўлпон билан ҳазилкаш дўстлардек гаплашар эдим, кези келганда афанди латифаларидан тортиб асқиягача айтишар эдик. Абдулла aka вазмин, салобатли, оз бўлса-да соз гапирадиган донишманд бўлганиданми, ул зоти шариф билан очилиб гаплашишга ийманардим.

* * *

...1934 йилнинг ёз кунларининг бирида, Абдулла aka бир боладан мени тезда етиб келсин деб айттириб юборибдилар. Келсан, ёлғиз ўзлари шийпонда чой ичиб ўтирган эканлар.

— Хайрият, уйда экансан, зап вақтида етиб келдинг. Энди, гап бундоқ, иним. Чойдан кейин тайёргарлик кўрамиз. Кечга меҳмонлар келишади.

Ҳаял ўтмай эшиқдан кўркам, салобатли бир киши кириб келди, Абдулла aka у билан ҳазил-мутойиба қилишганча, кучоқлашиб кўришдилар. Сўнг мени:

— Бу йигит менинг тутинган иним, Москвада ўқийди, таътилга келган, — деб таништирдилар.

Чойдан сўнг Абдулла aka қўргончага кириб, ҳадеганда қайтиб чиқавермадилар. Мен ийманиброқ ўтирдим. Меҳмон мени қайси институтда ўқишимни сўраб билгач: «Ҳа, мен сизни гойибона танийман, сиз иккинчи курсни битириб, учинчи курсга ўтдингиз. Шундайми?» деди. Бу ҳам етмагандек, Москвада биздан борган талабаларнинг қайси институтда, қайси курсда таълим олаётганини ҳам янгишмай айтиб берди. Мен ҳайрон бўлиб қолдим. Шу аснода Абдулла aka бир лаганда кўрда пиширилган думбул жўхори олиб чиқиб, ўртага қўйдилар. Иштаҳа билан едик, ундан сўнг мошхўрда олиб чиқдилар. Меҳмон мошхўрдани мақтай-мақтай биз билан бирга тановул қилди. Сўнг Абдулла акадан изн сўраб, хайрлашди, биз кузатиб қолдик. Мен Абдулла акага «бу ўртоғингиз фолбинми?» дедим-да, у киши билан бўлган сұхбатимизни сўзлаб бердим.

— Бу меҳмон Москвада, Миллатлар ҳалқ комисариликининг юқори лавозимида кўп йиллар ишлаган Абдулҳай Тожиев бўлади. Жуда зийрак, хотираси зўр, ақли расо, бутун умрини ҳалқимиз, ватанимиз равнақи йўлига тиккан, юрт бойлиги, мунаварварлиги учун жонини аямайдиган одам, ҳозир Тошкент шаҳар ижроия қўмитасига раис қилиб тайинланган. Келгусида Файзула Хўжаев ўрнига ўтса ҳам ажаб эмас, — дедилар.

Мен Абдулла аканинг Акмал Икромов, Файзула Хўжаев билан яқин дўст бўлганликларини сезардим, лекин улар тўғрисида ҳеч нарса гапирмас эдилар. Негадир шу дамда жуда очилиб кетдилар, шекилли: «Хўб ажойиб яхши раҳбарларимиз бор», деб яна бир воқеани гапириб бердилар.

— Яқинда Акмал Икромов мени чақириб: «Ўткан кунлар» романнингизни қайта нашр қилсак, шу шарт биланки, сиз Юсуфбек ҳожининг «руслар улуг ёвимиз» деган жойини ҳамда Отабекнинг русларга қарши уришиб ҳалок бўлган ўринларини таҳрирдан чиқарсангиз, сизга ўттиз минг сўм берар эдик», — деди. Мен, «агар сиз айтган ўринлар олиб ташланса роман романликдан чиқиб, сариқ чақалик ҳам қиммати қолмайди», — деб жавоб қилдим. Акмал Икромов фикримга қўшилди...

Кечки пайт Фулом Зафарий, Фози Юнус, Чўлпон, Элбек, Ойбек, Fafur Fулом, Fайратий, Санжар Сиддик, Юнус Латиф ва Сабир Абдуллалар кириб келишди. Шийпонда ўтириб курган сұхбатимиз аста қизий борди. Чўлпон йигилганларга қаратади:

— Эй, менинг майпараст дўстларим! Мана, майхонага жам бўлдик. Ихтиёрни соқийга берамиз. Май соқийдан, сархушлик биздан деб, — Fулом Зафарийта таъзим қилди.

Чўлпон шийпонни майхона, сұхбатни май, йигилганларни майпарастлар, мажлис бошлигини соқий деб ўҳшатиш қилган эди. Сұхбат Fafur Fулом, Fайратий, Сабир Абдулла ва Элбек шеърларини ўқиши билан бошланди. Сўнгра Сабир Абдулла ҳалқимиз руҳига сингишли бўлган аruz вазнида шеърлар ёзиши кенг тарғиб қилиш кераклигини таъкидлади. Юнус Латиф эса янги усулда шеър ёзиш ҳозирги замонамизга мос тушади, аruz вазни эскириб қолди, деб эътироз билдири. Фози Юнус Юнус Латифни қаттиқ танқид қилди. Абдулла aka ҳам Фози Юнуснинг фикр-мулоҳазаларига қўшилиб, Юнус Латифнинг хато ўйдан бораётганинги, Фози Юнусдан сабоқ олса, тўғри бўлишлигини айтди.

Чўлпон Навоий даврида Ҳирот шоирлар масканига айланганлигини завқ билан гапирди. Бизда ҳам зўр истеъододли шоир, ёзувчилар етишиб чиқишига иймони комиллигини изҳор этди. Ниҳоят Усмон Носир ижодига тўхталиб замонамизнинг етук шоири деб баҳолади ва унинг шеърларидан айримларини ўқиб, бу шоирга тан берса бўлади, деди.

Таржима соҳасининг билимдони журналист Санжар Сиддикнинг фикр-мулоҳазаларини диққат билан тинглаб, ҳаммалари ундан мамнун бўлдилар. Ўтириш ниҳоясида Fулом Зафарий:

— Ҳозирги вақтда ижодкорларимиз бироз бўлса-да енгил нафас ола бошладилар. Ёзажак асарларимизни

тилдан эмас, дилдан ёзайлик. Муросай мадора деб буюртма асар ёзиши бас қылайлик, — деб «Обид кетмон» асарини ва Чўлпоннинг айрим шеърларини танқид қилди. Абдулла ака билан Чўлпон Фулом Зафарий фикрига эътироz билдиримадилар.

Абдулла ака йигилганларга миннатдорчилик билдириб, келтирилган овқатга ундаи. Овқатдан сўнг яхши ниятлар тилаб тарқалишди. Абдулла ака ҳар йили ёзнинг айни пишиқчилик палласида диний арбоб, арабшунос Заҳириддин Аълам, бедилшунос Аловуддин маҳсум, навоийшунос Нодирхон маҳсум ва кекса шоирлардан Тавалло, Хислат, Мискин, Тошқин ва шу каби яқин биродарларини меҳмонга чақириб тарих, тибиёт ва мантиққа оид масалалар ҳақида суҳбатлапишар эди. Заҳириддин Аълам Муҳаммад пайғамбар ҳадисларини Саҳиҳи Бухорий, ат-Термизий асарларини муҳокама қилар, Аловуддин маҳсум ва Нодирхон маҳсум Бедилу Навоий асарларини, улардаги ислом динига тааллуқли жойларини ўқиб тафсил қилишарди. Халқимиз тарихини пухта билган адаб диний урф одатларимизга ҳурмат билан ёндашар, аммо билъяту хурофот билан асло чиқиша олмас эди. Адигнинг бу фазилати асарлари қаҳрамонларининг табиатига ҳам кўчган.

Мен ҳам бу борада етарли маълумотга эга бўлмаганилигим учун сукут сақлаб тинглардим. Абдулла ака

улар билан бемалол баҳслашар ва баъзан билими зўрлигидан дўстларининг олқишига сазовор ҳам бўлар эди. Уларга дастёрчилик қилишдаги нозик хатти-

ҳаракатларни Абдулла ақадан унча-мунча ўрганган бўлсам-да, мавлоноларга бекаму кўст хизмат қилиш менга ҳийлагина оғир кўчар эди. Чунки Абдулла ака ҳар бир суҳбатга бутун вужудлари билан берилиб, меҳмонларга мулозамат қилишни тамомила менинг ихтиёримга ташлаб кўярдилар. Уларнинг йигилишлари жума куни эрта билан бошланиб шом намозидан сўнг тугар эди. Намозларини ҳам шийпонда ўқишар эди.

БЎРОН АРАФАСИДА

(Ҳабибулла Қодирий хотираларидан)

...Болохона уйимизда кечки таомдан сўнг дадам, Раҳимберди, Кудратилла амакиларим чой ичишиб, ундан-мундан сўзлашиб ўтиришар эди. Дадам дедилар:

— Кеча мени ёзувчилар союзига чақиришиди...

— Нима янтилик, ака? — деб сўрадилар Кудратилла амаким.

— Ҳозир союзда ёзувчиларни «тозалаш», сарагини-саракка, пучагини-пучакка ажратиш ишлари қизғин боряпти... Тўрт-бешта ёзувчилардан иборат комиссия бир ёзувчини чақирадиларда, кўнгилларига келган саволни галма-гал бераверадилар. Бечора ёзувчи шўрва ичган кўрдай терлаб жавоб қиласеради. Ёзувчига бундан ҳам разолатлироқ жазо борми?

— Масалан, қандай саволлар беришади, ака?

— Нега миллатчи бўлгансан, ёзганларингда миллатчилик руҳи бор, шуни бўйнингга оласанми, йўқми. Совет ҳукуматини ёқтирумайсан, фалон вақтда

фалончининг уйига боргансан, ўшанда нималар ҳақида гап бўлган, у сенга нима деди, сен унга нима дединг, қандай китоб кўрсатди, фалон вақтда уйингга фалончилар келган, ўшанда нима тўғрисида гап бўлган, фалончи ёш ёзувчини нима деб ранжитдинг? Шунга ўхшаш бачкана, мижи-мижи, ковла-ковла гаплар...

— Сизга ҳам савол беришдими, ака?

— Беришди... Анқабой дегани савол берди: «Сизнинг ким ва қанақа ёзувчилигинги биламиз, саволимиз шу: «Худо борми, йўқми?»

Ҳаммалари жим бўлиб қолишиди. «Бор» дедим. «Қандай исбот қиласиз борлигини?» унинг эътиборсиз, юзаки, менсимагандай берган саволи ғашимни келтирди: «Худо борми йўқлигини исбот қилиш ўйлаганингизча осон, бўёқчининг нили эмас. Бунинг учун ҳеч бўлмагандага араб, форс, турк, рус тилларини

мукаммал билишингиз ва билибгина қўймай, ўша тиллардаги диний манбаларни синчилаб ўқиган, ўрганган, фалсафий мушоҳада қилган бўлишингиз керак. Шундагина диний мунозарага кириша олишингиз мумкин. Масалан: «Ихлос сураси»ни ўқингчи, мен сизга муқаддима ўрнида шарҳ қилиб берай!...» — дедим. Анқабой анқайиб қолди. Раёсатда жим ўтирган сиёсий идора вакиллари: «Бунаقا масалаларни қўйинглар!» деб луқма солишли.

Раҳимберди амаким дедилар:

— Дилингда бўлмаса ҳам тилингда «йўқ» деб қўя қолсанг бўларди, ука.

Ўрисларни шундай зўр ёзувчилари борки, эътиқод билан яшайдилар ва ҳозир ҳам балки яшарлар. Уларга ҳеч ким бир нарса демаган, демайди ҳам. Ахир бу конституциямизда шундай кўрсатилган, — дедилар. — Энди мен бир кишининг икки оғиз сўзи деб қирқ йиллик иймонимдан қайтами? Мунофиқлик, виждонсизлик бўлмайдими бу!

Кудратилла амаким дадамнинг сўзларини қувватлаб, Раҳимберди амакимга дедилар:

— Диннинг фалсафаси ҳам шунда-да, aka, иродали бўл, мунофиқ, тухматчи бўлма деб ўргатади.

Кудратилла амаким серзавқ эдилар. Бирор маъноли, тарбиявий гап айтсалар, завқлари келиб дарҳол Шайх Саъдий байтларидан бирини ўқиб, изҳори фазл қилар эдилар:

«Биз ҳақиқатни ҳаётдан олдиқ. Ҳаммадан илгари шахс ўзини танисин, сўнгра бошқани! Зоро, «ўзини билмаган ўзгани билмас» сўзи турмуш онасининг дард чекиб туқкан тўнгич ўғлидир».

Писари Нуҳ бо бадон бинашасту, хонадони

Нубувваташро гум кард,
Саки Асҳоби Каҳф рўзи чанд пайи некон гирифту
мардум шуд.

Маъноси:

Нуҳ пайғамбарниш ўғли ёмонлар билан ўтириб пайғамбарлик хонадонини йўқотди,
Асҳоби Каҳф* ити эса яхшилар билан бир неча кун юриб инсон бўлди.

— Қалай aka, ўрнида ишлатдимми! — Кудратилла амаким дадамдан сўрадилар ва қаҳ-қаҳ уриб кулдилар.

— Жуда ўрнида, — дадам кулиб қўйдилар...

Бу воқеа Ўрта Осиёга томон эсиб турган бўронларнинг бири ва ашаддийиси эди...

«Мен ҳақиқат ўлида ҳеч қандай жазодан, қийноқдан кўрқмайман, агар отмоқчи бўлсалар, кўкрагимни керип турман».

*Асҳоби Каҳф — афсоналарга кура бир гуруҳ авлиелар золим зулмидан қочиб бир горга яширинадилар. Шунда бир вафодор ит ҳам қувлашларига қарамай, Асҳоблар ортидан бориб ҳалиги горга киради ва улар билан бирга ҳалок бўлади. Шу ўйсин ит гўё «инсон» қаторига киради.

Абдулла Қодирий жаҳон билгич, жаҳон камтар, хушсуҳбат ва бор-йўғи бутун сажиёси ва сиймосидан аён, бир гаплик, ўзига ўта ишонган, забардаст қаламкаш эди. Оддий кийинар эди, бутун адабиётимиз учун куйинар эди...

Абдулла Қодирий асарлари ўзбек халқи баҳтига яратилган сўз санъати мўъжизалариидир. Жаҳон китобхони ўзбек адабиётининг насрий асарлари ҳақида «Ўткан кунлар» ва «Мехробдан чаён» романлари орқали тўғри тасаввур ҳосил эта олади. Шу жиҳатдан ЖУЛҚУНБОЙ ўзбек романини оламга танитган адидир.

Адидининг мустақиллик йилларида нашр этилган китоблари

Тошкент шаҳар Камолон маҳалласидаги Хўжа Аламбардор қабристонида Қодирийлар хилхонаси бор. У хилхонага Қодирий жасади кўйилмаган. Фақат қабр тошига унинг тўрт мисрагина шеъри битилган.

*Ҳар кимсанингким баҳти кулса
Халқига жону дил ила хизмат қиласа
Лутфу шохонага сазовор бўлгай
Атрофи зару зевар ила тулагай.*

МУНДАРИЖА

Сүз боши ўрнида — <i>Хондамир Қодирий</i>	3
Шаҳар ҳовлимиз. Қодирий ижодхонасида — <i>Ҳабибулла Қодирий</i>	5
Мактабда — <i>Акмал Акромов</i>	6
Ширкатда — <i>Султон Содиқов</i>	7
«Жулқунбой гап ёзилтими?» — <i>Обидқори Каримов</i>	8
Жасоратли адид — <i>Мўминжон Муҳаммаджон ўғли — Тошқин</i>	9
Муштум — <i>Ҳабибулла Қодирий</i>	10
Москвада	11
Тошпўлат тажанг... — <i>Ҳабибулла Қодирий</i>	12
Боғ қўшнимиз — <i>Фазлидин Ҳошимов</i>	13
Босмаҳонада — <i>Ғайратий</i>	14
Ўзига хос услубда — <i>Эргаш Рустамов</i>	15
Танқидга муносабат — <i>Ҳабибулла Қодирий</i>	16
Эшонгузар маҳалласида — <i>Рахмат Азизхўжаев</i>	17
Юрган йўлларида ҳам... — <i>Ҳабиб Нуъмон</i>	19
Отам яратган боғ — <i>Ҳабибулла Қодирий</i>	20
Ажойиб инсон — <i>Рахмат Мажидий</i>	22
Максим Горький ҳузурида — <i>Зиннат Фатхуллин</i>	23
Ўрта Осиёда биринчи — <i>Абдуллаҳад Қаҳкоров</i>	24
Ҳаммаёқ музайян — <i>Музайяна Алавия</i>	25
Таърифи адилар эди — <i>Юнус Мақсудий</i>	26
Бўрон арафасида — <i>Ҳабибулла Қодирий</i>	28

Адабий-бадиий нашр

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ
Таърифи адаб

Ўзбек тилида

Муҳаррир *Илҳом Зойир*
Бадиий муҳаррир *Темур Сайдулла*
Тех. муҳаррир *Валентин Веремеюк*
Мусаҳҳих *Зиёда Латифхон қизи*
Саҳифаловчи *Хусан Сафаралиев*

ИБ № 491

Босишига рухсат этилди 10.02.2004 й. Бичими 60x90 1/8. Шартли босма табоғи 4,0.
Нашр табоғи 4,0. Адади 1000 нусха. Баҳоси шартнома асосида. Буюртма №203.

Абдулла Қодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти. Тошкент, 700129, Навоий
кӯчаси, 30-үй. Нашр рақами № 116.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг Тошкент китоб-журнал
фабрикасида босилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кӯчаси, 1-үй.